

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI VE GÖREVLİ
DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İsmail EMİRŞAH

BURSA 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI VE GÖREVLİ
DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

İsmail EMİRŞAH

Danışman:

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

BURSA 2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : İsmail EMİRŞAH
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Eski Türk Dili
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XIII + 138
Mezuniyet Tarihi : 19 / 08 / 2021
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI VE GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Uygur Dönemi'nde bir önceki dönem (Kök)türk Dönemi gibi yazıt dikme geleneği belirli bir süre devam etmiştir. Bu süre içinde Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları olarak adlandırılan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları ortaya konmuştur. Bu çalışmada, Ötüken Uygur Dönemi'nde ortaya konan kağanlık yazıtlarından Tes, Tariat ve Şine Us'un Prof. Dr. Osman MERT tarafından hazırlanan Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us adlı eseri kaynak olarak kullanılarak anlamlı ve görevli dil öğeleri incelenmiştir.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ tarafından tasnifi yapılan çalışmamızın ilk bölümünü oluşturan anlamlı dil öğeleri; adlar (adlar, zamirler, sıfatlar, zarflar) ve fiiller olarak iki bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise görevli dil öğeleri ekler, edatlar ve bağlaçlar başlıkları altında incelenmiştir.

Çalışmanın sonucunda incelenen eserlerde Türkçenin kavram işaretlemedeki zenginliği (gelişmeye açık dil yapısı, söz varlığının büyük ölçüde ana dile ait sözcüklerden oluşması, sözcük türetme gücü vb.) ve dönemin zengin kültür dilini yansıttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tes, Tariat, Şine Us, anlamlı dil öğeleri, görevli dil öğeleri.

ABSTRACT

Name and Surname : İsmail EMİRŞAH
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Turkish Language and Literature
Branch : Old Turkish Language
Degree Awarded : Master
Master Page Number: XIII + 138
Degree Date : 19 / 08 / 2021
Supervisor : Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

INVESTIGATION OF THE UYGHUR KAGHAN INSTRUCTIONS IN TERMS OF MEANINGFUL AND OFFICIAL LANGUAGE ELEMENTS

In the Uyghur Period, the tradition of erecting inscriptions, like the previous Köktürk Period, continued for a certain period of time. During this period, the Tes, Tariat and Şine Us Inscriptions, known as Ötüken Uyghur Period Inscriptions, were revealed. In this study, meaningful and responsible language elements were examined using the work of Prof. Dr. Osman MERT named as Tes-Tariat-Şine Us as a reference, which was one of the Ötüken Uyghur Khanate Inscriptions and were examined by the professor himself.

The meaningful language elements which constituted the first part of our study, and which were classified by Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ, were divided into two parts as nouns (nouns, pronouns, adjectives, adverbs) and verbs. In the second part of the study, the language elements in charge were examined under the headings of suffixes, prepositions, and conjunctions.

As a result of the study, it has been determined that Turkish language reflects the richness of concept marking (open language structure, vocabulary mostly composed of native language words, word generation power, etc.) and it is a rich cultural language of the period in the analyzed works

Keywords: Tes, Tariat, Şine Us, meaningful language elements, functional language elements.

ÖN SÖZ

Türk tarihinde önemli bir yeri olan Uygurlar bugün varlığını sürdüren en eski Türk boy ve topluluklarındandır. Bizlere dil ve tarih açısından büyük bir miras bırakan Uygurlar, II. (Kök)türk Devleti'nin varlığına diğer boy ve topluluklar yardımıyla son vermiş ve kağanlığını ilan etmiştir. Uygur Kağanlığı Dönemi'nde ise (Kök)türk yazı kültürü varlığını devam ettirmiş ve Tes, Tariat ve Şine Us gibi önemli eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin temel özelliği, Türk kağan ve kumandanlarının yaşanan veya yaşanmış tarihsel olaylardan ve kendi bilgi ve birikimlerini gelecek nesillere aktarmalarıdır.

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndaki anlamlı ve görevli dil öğelerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma “Giriş”, “Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Anlamlı Dil Öğeleri Açısından İncelenmesi”, “Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Görevli Dil Öğeleri Açısından İncelenmesi” ve “Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde; Uygur Kağanlığı'nın kuruluşu ve bu dönemde ortaya konan yazıtlar hakkında kısa bilgi verilmiş, tez çalışmasında örnek alınan eserler belirtilmiş, inceleme yöntemiyle birlikte dil öğeleri tasnifini içeren tablolar eklenmiştir. Birinci bölümde, ele alınan eserlerdeki anlamlı dil öğeleri adlar (basit adlar, türemiş adlar, birleşik adlar) ve fiiller (basit fiiller, türemiş fiiller, birleşik fiiller) olarak iki grupta incelenmiştir. İkinci bölümde, ele alınan eserlerdeki görevli dil öğeleri ekler (yapım ekleri, eylemsiler, çekim ekleri), edatlar (cümle başı edatları, çekim edatları ve cümle sonu edatları) ve bağlaçlar olarak üç grupta incelenmiştir. “Sonuç” bölümünde ise araştırma bulgularından hareketle sonuçlar dikkate sunulmuştur.

2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında 2018/2 bursiyeri olarak beni destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Sadece akademik çalışmalarım sırasında değil üç sene boyunca maddi ve manevi olarak desteklerini benden esirgemeyen, iş yoğunluğuna rağmen bir baba gibi bana yol gösteren ve yolumu aydınlatan, bilgilerini ve hayat tecrübesini her durumda benimle paylaşan danışmanım Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'a, Prof. Dr. Semra ALYILMAZ'a, tez çalışmam sırasında çalışmamın temelini oluşturan kıymetli eserlerinden faydalandığım ve tez savunma jürimde yer alarak beni onurlandıran Prof. Dr. Osman MERT'e, lisans ve yüksek lisans eğitimim sırasında derslerini severek dinlediğim ve tez

savunma jürimde yer alarak beni onurlandıran Prof. Dr. Hatice ŞAHİN'e, tez çalışmam boyunca hiçbir zaman desteklerini benden esirgemeyen ve her zaman yanımda olan Arş. Gör. Burcu KAYA ÇAKI'ya, fikirlerinden her zaman istifade ettiğim hocalarım Öğr. Gör. Nazmi ŞEN ve Dicle ÖZDEMİR ile dönem arkadaşlarım Fidan DOĞRU ve Nejla HASSANİ'ye, TEKE AKADEMİ'nin kıymetli hocalarına, eğitim hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen ve her zaman sabır gösteren aileme teşekkür ederim.

İsmail EMİRŞAH

Bursa / Ağustos 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. Uygur Kağanlığı ve Yazıtları.....	1
2. Tez Çalışmasının Esasları.....	2
1.1. Örnek Alınan Çalışmalar.....	2
1.2. İnceleme Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. Adlar / İsimler.....	5
1.1. Basit Adlar.....	5
1.1.1. Türkçe Adlar.....	6
1.1.1.1. Özel Adlar.....	6
1.1.1.1.1. Kişi Adları.....	6
1.1.1.1.2. Yer Adları.....	7
1.1.1.1.3. Boy, Kavim, Millet ve Devlet Adları.....	8
1.1.1.2. Cins Adlar.....	9
1.1.1.2.1. Adlar.....	10
1.1.1.2.2. Zamirler.....	10
1.1.1.2.2.1. Kişi Zamirleri.....	11
1.1.1.2.2.2. İşaret Zamirleri.....	14
1.1.1.2.2.3. Dönüşlülük Zamirleri.....	15
1.1.1.2.2.4. Belgisiz / Belirsizlik Zamirleri.....	15
1.1.1.2.3. Sıfatlar.....	16

1.1.1.2.3.1. Vasıflandırma / Niteleme Sıfatları.....	17
1.1.1.2.3.2. Belirtme Sıfatları.....	19
1.1.1.2.3.2.1. İşaret Sıfatları.....	20
1.1.1.2.3.2.2. Sayı Sıfatları.....	21
1.1.1.2.3.2.3. Belirsizlik Sıfatları.....	24
1.1.1.2.4. Zarflar.....	25
1.1.1.2.4.1. Yer Yön Zarfları.....	25
1.1.1.2.4.2. Zaman Zarfları.....	26
1.1.1.2.4.3. Hâl Zarfları.....	27
1.1.2. Alıntı Adlar (Yabancı Dillerden Geçen Adlar).....	28
1.2. Türemiş Adlar.....	31
1.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar.....	31
1.2.2. Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Yapılmış Adlar.....	34
1.3. Birleşik Adlar.....	37
1.3.1. Ad Tamlaması Yapısındaki Adlar.....	37
1.3.2. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Adlar.....	39
2. Fiiller / Eylemler.....	41
2.1. Basit Fiiller.....	42
2.2. Türemiş Fiiller.....	43
2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller.....	43
2.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller.....	45
2.3. Birleşik Fiiller.....	48
2.3.1. İsim + Yardımcı Fiilden Kurulu Birleşik Fiiller.....	48
2.3.2. Fiil – Zarf Fiil Eki – Fiil Şeklinde Kurulmuş Eylemler.....	50
2.3.3. Fiil Deyimleri.....	51
2.3.3.1. Zarf + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri.....	51
2.3.3.2. Belirtisiz Nesne + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri.....	53
2.3.3.2.1. Olumlu veya olumsuz geçişli bir fiille belirtisiz nesneden kurulu fiil deyimleri.....	53
2.3.3.2.2. Bünyesinde nesne bulunduran bir fiille bünyesindeki nesnenin belirtisiz kullanımından oluşan fiil deyimleri.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ GÖREVLİ DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. Ekler (Ek, Ek+ekler, Ek+edatlar).....	56
1.1. Yapım Ekleri.....	57
1.1.1. İsim Yapım Ekleri.....	57
1.1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri.....	57
1.1.1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri.....	61
1.1.2. Fiil Yapım Ekleri.....	66
1.1.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleri.....	66
1.1.2.2. Fiilden Fiil Yapım Ekleri.	70
1.2. Fiilimsiler / Eylemsiler.....	76
1.2.1. İsim-Fiiller / Mastarlar.....	76
1.2.2. Sıfat-Fiiller / Ortaçlar.....	77
1.2.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri.....	77
1.2.2.2. Geniş Zaman Sıfat-Fiilleri.....	79
1.2.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-Fiilleri.....	80
1.2.3. Zarf-Fiiller / Ulaçlar.....	81
1.2.3.1. Hâl Zarf-Fiilleri.....	81
1.2.3.2. Zaman Zarf-Fiilleri.....	82
1.2.3.3. Sebep Zarf-Fiilleri.....	83
1.2.3.4. Hedef Zarf-Fiilleri.....	84
1.2.3.5. Kuvvetlendirme Zarf-Fiilleri	84
1.3. Çekim Ekleri.....	84
1.3.1. İsim Çekim Ekleri.....	84
1.3.1.1. İsimlerde Teklik ve Çokluk Ekleri.....	84
1.3.1.1.1. İsimlerde Teklik.....	84
1.3.1.1.2. İsimlerde Çokluk.....	86
1.3.1.1.2.1. Eklerle (morfolojik usulle) çokluk yapımı.....	86
1.3.1.1.2.2. Kelime veya kelime grupları (sentaktik usulle) ile çokluk yapımı...87	
1.3.1.1.2.3. Çokluk bildiren kelime grupları + çokluk ekleri (sentaktik usul + morfolojik usul).....	88

1.3.1.2. İyelik ve iyelik çekimi.....	89
1.3.1.2.1. Teklik.....	89
1.3.1.2.3. Çokluk.....	91
1.3.1.3. Hâl / Durum Ekleri.....	91
1.3.1.3.1. Belirten / İlgi Hâli.....	92
1.3.1.3.2. Belirtilen Hâli.....	93
1.3.1.3.3. Özne Hâli.....	95
1.3.1.3.4. Nesne Hâli.....	96
1.3.1.3.5. Bulunma Hâli.....	100
1.3.1.3.5.1. Zamanda Bulunma Hâli.....	100
1.3.1.3.5.1. Mekânda Bulunma Hâli.....	102
1.3.1.3.6. Ayrılma Hâli.....	106
1.3.1.3.7. Çıkışlık Hâli.....	106
1.3.1.3.8. Yönelme Hâli.....	106
1.3.1.3.9. Birliktelik-Beraberlik Hâli.....	108
1.3.1.3.10. Karşılıklılık Hâli.....	109
1.3.1.3.11. Hedef Hâli.....	109
1.3.1.3.12. Sebep Hâli.....	110
1.3.1.3.13. Vasıta Hâli.....	111
1.3.1.3.14. Nasıllık Hâli.....	111
1.3.1.3.15. Nicelik Hâli.....	112
1.3.1.3.16. Sınırlandırma Hâli.....	112
1.3.1.3.17. Seslenme Hâli.....	113
1.3.2. Fiil Çekim Ekleri.....	113
1.3.2.1. Kip Ekleri.....	113
1.3.2.1.1. Basit Fiil Çekimi.....	113
1.3.2.1.1.1. Bildirme Kipleri.....	113
1.3.2.1.1.2. Tasarlama Kipleri.....	116
1.3.2.1.2. Birleşik Fiil Çekimi.....	117
1.3.2.2. Kişi / Şahıs Ekleri.....	117
1.3.2.2.1. Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri.....	117
1.3.2.2.2. Diğer Şahıs Ekleri (Oblique Yapılar).....	118

1.3.2.2.2.1. İyelik Eki Menşeli Şahıs Ekleri.....	118
1.3.2.2.2.2. Diğer Özel Yapılar.....	119
2. Edatlar.....	121
2.1 Cümle Başı Edatları.....	121
2.2. Çekim Edatları.....	122
2.3. Cümle Sonu Edatları.....	125
3. Bağlaçlar.....	126
SONUÇ.....	127
KAYNAKLAR.....	131

TABLÖLAR

Tablo 1: Görevli Dil Ögeleri.....	4
Tablo 2: Anlamly Dil Ögeleri.....	4
Tablo 3: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Zamirler.....	16
Tablo 4: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Sayı Sıfatları.....	23
Tablo 5: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Sayı Sıfatı Dışındaki Sıfatlar.....	24
Tablo 6: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Geçen Alıntı Sözcükler.....	30
Tablo 7: Uygur Kağanlığı Yazıtlarında Türetme Ekleri.....	75

KISALTMALAR

B : Batı

b. : Baskı

bkz. : Bakınız

C : Cilt

Çev. : Çev

Çin. : Çince

D : Doğu

G : Güney

Haz. : Hazırlayan

İr. : İranca

K : Kuzey

Moğ. : Moğolca

S : Sayı

Skr. : Sanskritçe

ss. : Sayfa sayısı

ŞU : Şine Us Yazıtı

T : Tes Yazıtı

Ta : Tariat Yazıtı

TK : Taş Kaide

vb. : ve benzeri

DİL BİLGİSİYLE İLGİLİ İŞARETLER

° : a, e, ı, i, u, ü

Ø : işaretsiz biçim birim

+

: isim soylu öge

-

: fiil soylu öge

(...) : x (y): x'in kapsamında y vardır

<

: x<y : y, x'ten eskidir

=

: eşittir

/

: ve, veya

~

: x~y : x'de y'de geçerlidir

...

: kııktır

GİRİŞ

1. UYGUR KAĞANLIĞI VE YAZITLARI

İçinde yaşadıkları evrenin birer parçası olan insanlar; hayatta kalabilmek, soylarını devam ettirebilmek ve huzur içinde yaşayabilmek amacıyla diğer insanlarla iletişim hâlinde olmuşlardır (Alyılmaz, 2015: 13). Bu iletişim insanları arasında kültürel aktarıma sebep olsa da birçok boy ve topluluk bir arada yaşamaya devam etmiştir. Türk tarihine bakıldığında birçok boy ve topluluğun uzun yıllar bir arada yaşadığı görülmektedir.

Aşına boyunun kontrolündeki Türk boy ve topluluklarının I. ve II. (Kök)türk Kağanlığı Dönemlerinde hem kendi toprakları hem de diğer topraklar üzerinde büyük itibar sahibi olduğu bilinmektedir, ancak Bilge Kağan'ın ölümünün ardından (Kök)türk Devleti'nin başına geçen yöneticilerin iç karışıkları ve dışarıdan gelen tehlikeleri önleyemediği için büyük toprak kayıpları yaşanmıştır (Alyılmaz, 2015: 13).

II. (Kök)türk Kağanlığı içinde bulunan Uygurların Köktürk ve diğer boy ve topluluklarla mücadelesi Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda anlatılmaktadır (Mert, 2009: 17). Bu toprak kayıpları üzerine isimleri (Kök)türk Yazıtları'nda Oğuz ve Dokuz Oğuz olarak geçen Uygurlar, Basmlar ve Karluklar ile birleşerek (Kök)türk hakimiyetine son verirler (Alyılmaz, 2015: 13). (Kök)türk Kağanlığı'nın yıkılması üzerine Uygurlar Basmların liderini kağan olarak ilan eder. Bölgede kurulan yeni kağanlıkta Uygurlar doğu, Karluklar batı yabguluğunu temsil etmektedir (Mert, 2009: 17). Bunun üzerine Basmların kağanlığını kabul etmeyen Uygurlar, Karluk iş birliğiyle Basmlı Kağanını öldürürler (Mert, 2009: 18). Kurulan yeni kağanlığın merkezi yine Ötüken olmuştur (Ölmez, 2018: 9). Uygurlar, (Kök)türk mirası üzerinde en az onlar kadar güçlü ve bağımsız bir devlet kurmuştur (Yıldırım, 2021: 23).

(Kök)türk Dönemi'nden Uygur Dönemi'ne geçiş sürecinde (Kök)türk yazı kültürü yaygınlaşarak varlığını sürdürmüştür (Mert, 2009: 97). Bu dönemde ortaya konan yazıtlar yazıldıkları yere ve içeriğe göre farklı amaçlar taşısa da temel olarak Türk kağan ve kumandanlarının yaşanan tarihi hadiselerden ve kendi bilgi ve deneyimlerinden hareketle gelecek nesillere birlik ve bütünlük mesajı verirler (Alyılmaz, 2007: 11).

Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN Uygur Dönemi'ne ait yazıtları şu şekilde sıralar:

1. Taryat (Terh)
2. Tes
3. Şine Usu
4. Somon-Sevrey
5. Suci
6. Karabalgasun bitigleri
7. Ar Hanin
8. Gürbelcin
9. Somon-Tes
10. Mutrın Temdeg (Ercilasun, 2015: 134-135).

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ ise Tes, Tariat, Şine Us, Karabalgasun I, Karabalgasun II, Karabalgasun III, Mutrın Temdeg Yazıtları'nı Ötüken Uygur Dönemi kağan ve kumandanlık yazıtları olarak verir (Mert, 2009: 217).¹

2. TEZ ÇALIŞMASININ ESASLARI

2.1. ÖRNEK ALINAN ÇALIŞMALAR

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda anlamlı ve görevli dil öğelerini sınıflandırdığımız bu çalışmada; epigrafik belgeme, yorumlu yazı çevirimi ve Türkiye Türkçesine aktarımında Prof. Dr. Osman MERT'İN hazırlamış olduğu *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us* adlı eserden faydalanılmıştır. Tasnif ve örneklendirmede Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi* adlı doktora tezi, Prof. Dr. Semra ALYILMAZ'ın *Prens*

¹ Ötüken Uygur Kağanlığı ve bu dönem yazıtları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Alyılmaz, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.; Osman Mert, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*, Ankara: Belen Yayıncılık, 2009.; Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.; Mehmet Ölmez, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2018.; Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları, 2011.; Kürşat Yıldırım, *Uygur Kağanlığı*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nin Uygurcasının Söz Dizimi adlı yüksek lisans tezi, A. v. GABAIN tarafından hazırlanan ve Prof. Dr. Mehmet AKALIN tarafından Türkiye Türkçesine çevirisi yapılan *Eski Türkçenin Grameri* adlı eser ve Prof. Dr. Kemal ERASLAN'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eser çalışmamızda örnek alınmıştır.

2.2. İNCELEME YÖNTEMİ

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tez, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nın ilk olarak cümle sınırları belirlenmiştir. Sınırları belirlenen yapılar içinde yüklemsiz / orijinal metinde kırık olan yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar içinde anlamlı ve görevli dil öğelerine dâhil edilenler için bağlamdan çıkarım yapılmıştır. Prof. Dr. Osman MERT'in *Ötüken Uygun Dönemi Yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us* adlı eserindeki işaret sistemine bağlı kalınmıştır.

Araştırmanın temeli, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ tarafından hazırlanan dil öğeleri tasnifi üzerine kurulmuştur. Bu tasnif esas olarak iki bölümden oluşmaktadır. Tasnif *Tablo 1* ve *Tablo 2*'de verilmiştir.

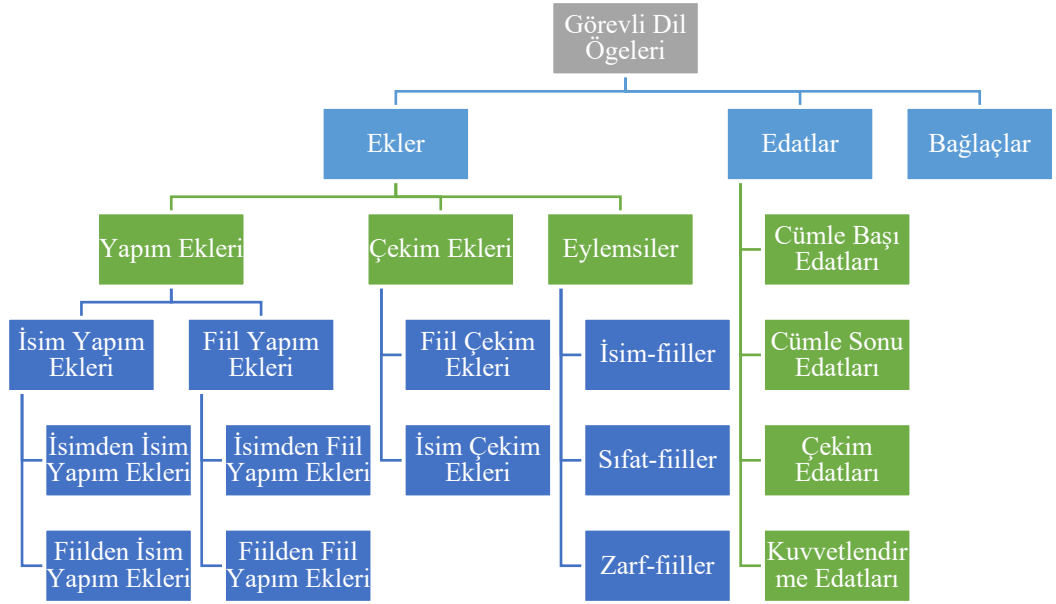
Her bölümde örnekler madde başı (•) ile gösterilmiştir. Dil ögesi olarak ifade edilen yapı italik yazılmış ve orijinal metinde (Köktürk alfabesi) koyu ve altı çizili gösterilmiştir. Örnek:

- an+**ta**: orada

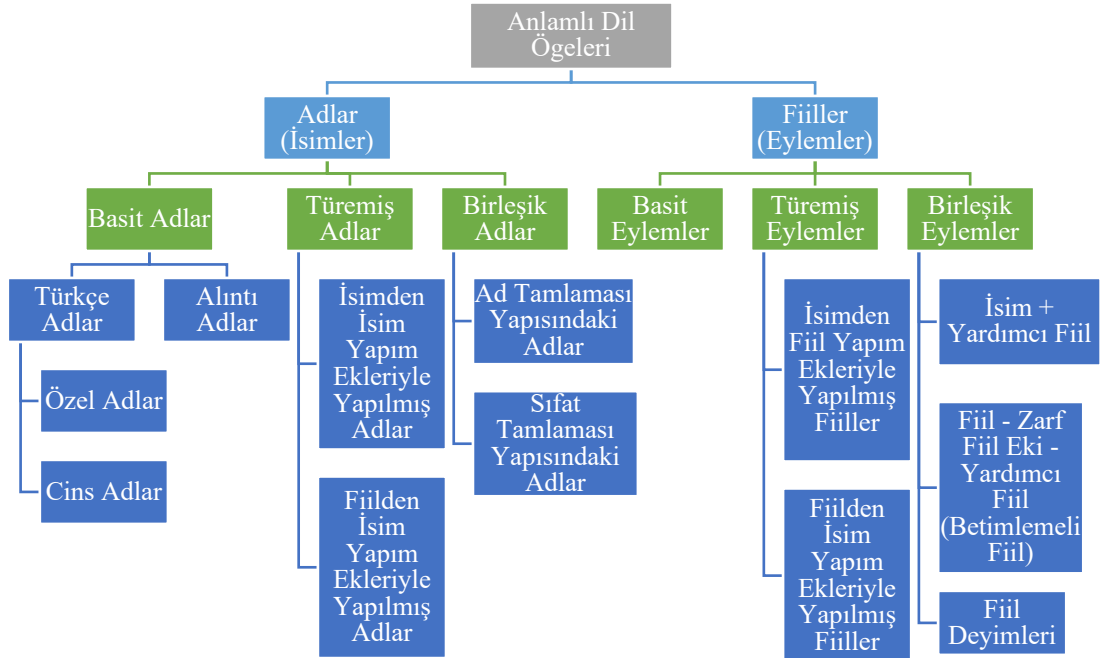
: 𐰽𐰪𐰸 : 𐰽𐰪𐰸 : 𐰽𐰪𐰸

(a)n**ta** ý(a)bǵu : (a)t(a)dı: *Orada yabgu atadı.* Ta G5

Tablo 1: Görevli Dil Öğeleri

Tablo 2: Anlamlı Dil Öğeleri

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ ANLAMLI DİL ÖGELERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bütün doğal dillerde olduğu gibi Türkçede de dil öğelerinin iki temel sınıfa ayrıldığını söyleyen Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ; kök, köken, gövde kelime grubu ve cümle gibi adların verdiği ögeler açısından anlamlı dil öğeleri sınıfını oluşturduğunu belirtir (Gemalmaz, 2010: 181). Bu çalışmada anlamlı dil öğelerini,

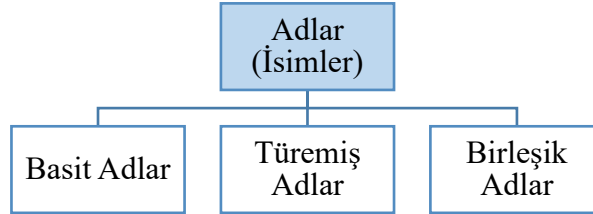
-1. Adlar

-2. Fiiller

olarak iki temel grupta incelenmiştir.

1. ADLAR (İSİMLER)

Adlar, maddi veya manevi bütün nesneleri veya kavramları karşılayan kelimelerdir (Eraslan, 2012: 120). Adlar kendi içinde 3 grupta incelenmiştir:

1.1. BASİT ADLAR

Bu dil öğeleri iki ana grupta incelenmiştir:

-1. Türkçe adlar

-2. Alıntı adlar

1.1.1. Türkçe Adlar

1.1.1.1. Özel Adlar

Tek olan veya diğer varlıklar içinde tam bir benzeri bulunmayan adlara özel ad denir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen Türkçe özel adlar kişi adları, yer adları ve boy, kavim, millet ve devlet adları başlıkları altında üç grupta incelenmiştir.

1.1.1.1.1. Kişi adları

Yazıtlarda geçen kişi adları bir addan ziyade lakaptır. Lakaplar, bir kimseyi kendi adından ayrı olarak taşıdığı bir özellikten, yaptığı bir işten dolayı verilen sıfatlardır (Alyılmaz, 1994: 27). Fakat bu kişilere verilen unvanların ve sözlerin karşılıdığı görevlerin birçoğunun unvan mı yoksa özel isim mi olduğu tam olarak bilinmemektedir (Şirin, 2016: 43). Yazıtlarda geçen kişi adlarından bazıları şunlardır:

- **bumın kağan:** Bumın Kağan
- **yolluğ kağan:** Yolluğ Kağan

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰇𐰏𐰤 : 𐰺𐰏𐰶𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰇𐰏𐰤 : 𐰇𐰏𐰺𐰏𐰤...𐰇𐰏𐰤 : 𐰺𐰏...

... [yoll]uğ : k(a)ğ(a)n ... **bumın : k(a)ğ(a)n** : üç k(a)ğ(a)n ol(u)r(m)ış : (e)ki yüz : yıl : ol(u)r(m)ış: ... *Yolluğ Kağan, ... (ve) Bumın Kağan -bu üç kağan- hükümdar olmuşlar. İki yüzyıl hüküm sürmüşler.* Ta D1

- **el bilge kaṭun:** İl Bilge Hatun
- **bilge kağan:** Bilge Kağan

𐰏𐰺𐰤 : 𐰇𐰏𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰏𐰺𐰤 : 𐰇𐰏𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰏𐰤𐰇𐰏𐰤 : 𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤

t(e)ngrid : bolm(ı)ş : (e)l (e)tm(i)ş **b(i)lge k(a)ğ(a)n** : (a)t(a)dı : (e)l **b(i)lge k(a)ṭun** : (a)t(a)dı: *Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı, (eşimi de) İl Bilge Hatun atadı.* Ta G6

: 𐰺𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰺𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰇𐰏𐰤 : 𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰏𐰤𐰇𐰏𐰤 : 𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤

𐰏𐰺𐰏𐰤 ... 𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰏𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤 : 𐰺𐰏𐰤 : 𐰺𐰏𐰤𐰏𐰤𐰏𐰤

t(e)ngrid : bolm(ı)ş : (e)l (e)tm(i)ş **b(i)lge : k(a)ğ(a)n** : (e)l **b(i)lge : k(a)ṭun** **k(a)ğ(a)n** (a)t(i)ğ : k(a)ṭun (a)t(i)ğ : (a)t(a)n(i)p ötü(k)e(n) : k(i)d(i)n : uçınṭa : t(e)z

oğ(u)z ...ı/i **boz oq** b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)t!(ı)ğ(ı)n : töke b(a)rm(ı)ş:
Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl’e döküvermiş. T K3

- **kırkız**: Kırgızlar

ᠤᠨ ᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨᠡᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨᠡᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨ :
 ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨ : ᠡᠭᠡᠨᠡᠨᠡᠨ :

tutuğ : b(a)ş(ı)n : çik t(a)pa : bınğa : it(d)(ı)m : isi y(e)r t(a)pa : (a)z (e)r it(d)(ı)m :
 kör tid(i)m : **kırk(ı)z** k(a)nı : kögm(e)n : irinte: *Tutuk kumandasında bin adamlık bir
 birliği Çiklerin üzerine gönderdim. Müttetiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim.
 “Bakın/çabuk olun” dedim. Kırgız kağanı Kögmen Dağlarının güney yakasında...: ŞU
 D11*

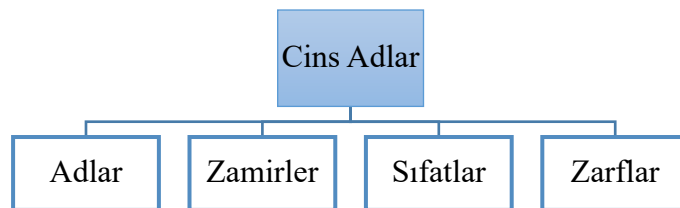
- **bayırquu**: Uygur boylarından Bayırku
- **tardeş**: Tarduşlar (Eraslan, 2015: 225)
- **yagma**: boy adı

ᠪᠠᠶᠢᠷᠠᠭᠤᠰᠤ : ᠲᠠᠷᠳᠦᠰᠤ : ᠶᠠᠭᠠᠮᠠ : ᠲᠠᠷᠳᠦᠰᠤ : ᠪᠠᠶᠢᠷᠠᠭᠤᠰᠤ : ᠲᠠᠷᠳᠦᠰᠤ : ᠪᠠᠶᠢᠷᠠᠭᠤᠰᠤ : ᠲᠠᠷᠳᠦᠰᠤ :
 ᠪᠠᠶᠢᠷᠠᠭᠤᠰᠤ : ᠲᠠᠷᠳᠦᠰᠤ :

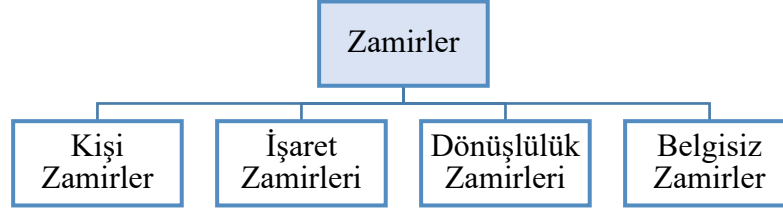
b(a)ş(ı)rquu : **t(a)rdeş** : b(i)lge : t(a)rğ(a)n kut!(u)ğ : **y(a)gma** t(a)bğ(a)ç : soğd(a)k
 : b(a)şı : b(i)lige : s(e)nğün : uz öng : (e)rk(i)n: *Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutlug ve
 Yagma-Tabgaç-Sogdak (işleri) Baş Bilge Sengün Uz Öng Erkin. Ta K6*

1.1.1.2. Cins Adlar

Aynı cinsten birçok varlığın ortak olan ismine cins ad denmektedir. Cins adların varlıkları tek bir adla sınırlı değildir. Toplumun bütün bireylerince bilinen adlarına ve bir türün karşılığı olan adlara cins ad denmektedir (Ediskun, 1988: 106). Cins adlar kendi içinde dört grupta incelenmiştir:

Uygur Kağanlığı Yazıtları’nda anlamlı dil öğelerinden olan zamirler dört alt başlık altında incelenmiştir. Bunlar:

1.1.1.2.2.1. Kişi zamirleri

Kişi zamirleri, söz söyleyen, dinleyen veya kendisinden söz edilen kişi adlarının yerlerini tutan zamirlerdir (Ediskun, 1988: 156; Gencan, 1979: 254; Bilgegil, 1984: 208). Teklik ve çokluk olmak üzere altı kişi zamiri bulunmaktadır. Yıldız KOCASAVAŞ Türkçe’de kişi zamirlerinin özelliklerini şu şekilde aktarmaktadır:

1. Sayı itibariyle azdır,
2. Zamirler çekimde değişiklik gösterir,
3. Birinci ve ikinci şahıs zamirleri insanlar için, üçüncü şahıs zamirleri ise canlı ve cansız her varlık için kullanılır,
4. Şahıs zamirlerine isim çekim eklerinin normal çekimin dışında ek yığılmalı çekimde de getirildikleri görülmektedir,
5. Şahıs zamirlerinin genişleme kabiliyeti sınırlıdır,
6. Şahıs zamirleri ekleşme kabiliyetine sahiptir,
7. Zamirler iyelik eki alma bakımından diğer isimlerden farklılık gösterirler,
8. Zamirler ödünç alınmaz,
9. Zamirlerin yükleme hâli, isimlere getirilen yükleme ekine göre farklılık gösterir,
10. Zamirlerin edatlara ve bağlaçlara bağlanmaları bazı özellik gerektirir,
11. Zamirler tamlama içinde kullanılabilirler (Kocasavaş, 2004: 31-52).

İncelenen eserlerde geçen kişi zamirleri şunlardır:

-1. Teklik şahıs zamirleri

- **ben ~ men:** ben (Teklik 1. Şahıs Zamiri)

: ԻՅԿՍԴԿԻԻ : ԴՈՄԿԿՍԴ : ԴԿԿԿԿԿ : ԴԿԿԿԿԿ : ԴԿԿԿ : ԴԿ : ԿԿ

b(e)n : (a)n̄ta : k(i)sre : ıt̄ yıl̄q̄a : üç k(a)r̄luq̄ : ý(a)b̄l(a)k̄ ş(a)k̄(ı)n̄(ı)p̄ : t(e)ze
b̄(a)r̄dı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler
besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

: ԽԽԴԿԿԿԿ : ԿԽԽ : ԴԿԿ : ԴԿԿԿ : ԿԿ

b(e)n : s(e)l(e)n̄ge : k(e)çe : uđu : ýorıd̄(ı)m̄ : *Ben Selenga'ya geçerek takip ettim.*
ŞU D4

...ԽԽԴԿԿԿԿԿԿ : ԿԿ

b(e)n : uđu ýorıd̄(ı)m̄: *Ben (onları) karşılamak için dışarı yürüdüm.* ŞU G3

: ԽԽԿ : ԿԴԿԿԿԿԿԿԿ : ԴԿԿԿ

içre : **b(e)n** b̄ul̄ğ(a)ȳıñ : t(i)m̄(i)ş̄ *Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım demiş.* ŞU
G4

: ԽԽԴԿԿԿԿ : ԿԽԽ : ԿԿ : ԴԿԿԿԿԿ : ԿԽԽԿԿԿԿ

... ý(a)ğ̄(ı)r̄ (a)d̄(a)k̄(ı)n̄ : s(e)k̄(i)z̄(i)n̄ğ̄ (a)ȳ : **b(e)n** : uđu : ýorıd̄(ı)m̄ : ... *ağır
ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden (udu takip ederek) yürüdüm.* ŞU G6

ԽԽԿԿ : ԴԴԿԿԿԿ : ԿԿ : ԽԽԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿԿԿԿԿ : ԽԽԿԿԿ : ԴԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ

k̄ışk̄(ı)z̄ : t̄(a)pa : (e)r̄ ıd̄m̄(ı)ş̄ : siz̄ t̄(a)ş̄ığ̄(ı)n̄ğ̄ : çik̄(i)ḡ t̄(a)ş̄ğ̄(a)r̄(ı)n̄ğ̄ : tim̄(i)ş̄ :
m(e)n : t̄(a)ş̄ ığ̄(a)ȳıȳ : tim̄(i)ş̄ : *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri
çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

- **sen:** sen (Teklik 2. Şahıs Zamiri)

ԽԽԿԿ : ԿԿԿԿԿԿ : ԿԿԿԿ : ԿԿ : ԴԿԿԿ : ԽԽԿԿԿԿ : ԴԿԿԿԿ : ԴԿԿԿԿ : ԿԿ : ԴԿԿ

ý(a)ña : iğ̄(i)k̄ : ölm̄(e)çi : y(e)tm̄(e)çi : **s(e)n** tid̄(i)m̄ : yiçe : iğ̄(i)ḡ : küç̄(i)ḡ :
birḡ(i)l̄ : tid̄(i)m̄ : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim.
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

- **ol²**: o (Teklik 3. Şahıs Zamiri)

ᐃᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱ

(a)n(i)nġ (e)li : üç yüz : yıl : (e)l tutm(i)ş: *Onun devleti üç yüz yıl yaşamış* T K2

: ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ

ozm(i)ş t(e)g(i)n : uğ(u)rġ(a)nġta : yörüyür : t(e)di : (a)nı algıl t(e)di: “*Ozmış Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor*” dedi. “(Git ve) onu (tutsak) al!” dedi. Ta D6

: ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱ :

b(a)şmıl : ý(a)ġıd(i)p : (e)b(i)m(e)rü b(a)rđı : (a)nı içg(e)rm(e)d(i)m : *Basmıllar düşmanlık edip evime doğru geldi. Onları alt edemedim.* ŞU G4

-2. Çokluk şahıs zamirleri³

- **siz**: siz (Çokluk 2. Şahıs)

: ᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱ

kırk(i)z : t(a)pa : (e)r ıdm(i)ş : **siz** t(a)şılġ(i)nġ : çık(i)g t(a)şġ(a)r(i)nġ : tim(i)ş : m(e)n : t(a)ş ılġ(a)ýıý : tim(i)ş : *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

ᐱᐱᐱᐱᐱᐱ ᐱᐱᐱ ᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ : ᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱᐱ

(a)nġta k(i)sre : küsgü yılġa : s(i)nl(e)gde küç k(a)ra bōđ(u)n t(e)m(i)ş : sin **s(i)**zde : küç k(a)ra : şub (e)rm(i)ş: *Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç “Kara Su”dur.* Ta G5

² Teklik 3. şahıs zamiri hâl eki alması durumunda zamirin *an* kökü kullanılır. Eraslan bunun sebebini an kökünün yalın halde şahıs zamiri kullanılmaması olarak açıklamaktadır (Eraslan, 2012: 245).

³ İncelenen eserlerde çokluk şahıs zamirlerinden sadece 2. şahıs zamiri bulunmaktadır.

- **barça**: hepsi, tamamı

: 𐰽𐰢𐰸𐰢 : 𐰽𐰢𐰸𐰢 : 𐰽𐰢𐰸𐰢 :

barça : tük(e)p : t(e)ze...: (onların) tamamı yok olup kaçarak... ŞU G Ek I-1

- **öküş**: çoğu

: 𐰽𐰢𐰸𐰢 : 𐰽𐰢𐰸𐰢 : 𐰽𐰢𐰸𐰢 : 𐰽𐰢𐰸𐰢

ök(ü)şi : s(e)l(e)nge : ködi : b(a)rdı: *Çoğu Selenga boyundan aşağı doğru gitti.*

ŞU D4

- **barı**: hepsi, tamamı

: 𐰽𐰢𐰸𐰢𐰸𐰢 : 𐰽𐰢𐰸𐰢𐰸𐰢 : 𐰽𐰢𐰸𐰢𐰸𐰢...

...luq : tir(i)gi **b(a)rı** : turg(i)ške: *[Kar]luklardan hayatta kalanların tamamı*

Türgişlere... ŞU B1

Tablo 3: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Zamirler

Kişi Zamirleri	İşaret Zamirleri	Dönüşlülük Zamirleri	Belgisiz Zamirler
<i>ben</i>	<i>bu</i>	<i>öz</i>	<i>adın</i>
<i>sen</i>	<i>ol</i>	<i>kentü</i>	<i>barça</i>
<i>ol</i>			<i>öküş</i>
<i>biz</i>			<i>barı</i>
<i>siz</i>			
<i>olar</i>			

1.1.1.2.3. Sıfatlar

Varlık âleminde bulunan veya varlığını kabul ettiğimiz nesneler çeşitli özelliklere sahiptir ve nesnelerin bu çeşitli özelliklerini belirten veya niteleyen kelimelere sıfat denir (Eraslan, 2012: 171; Ediskun, 1988: 132). Günay KARAAĞAÇ, sıfatlara özellik adı diyerek onların var oluşunun ancak bir varlığın var oluşuyla alakalı olacağını belirtmektedir (Karaağaç, 2009: 32).

İncelenen eserlerde sıfatlar kendi içinde vasıflandırma sıfatları ve belirtme sıfatları olarak iki grupta incelenmiştir.

1.1.1.2.3.1. Vasıflandırma / niteleme sıfatları

Nesnelerin özelliklerini veren sıfatlara vasıflandırma sıfatları denir. Kemal ERASLAN'a göre vasıflandırma sıfatları aslında vasıflandırma isimleridir ve isimlerin vasıflandırma sıfatları olarak kullanılabilmeleri için nesnenin herhangi bir özelliğini ifade etmesi gerekmektedir (Eraslan, 2012: 172). Haydar EDİSKUN vasıflandırma sıfatlarının özelliklerini şu şekilde aktarır:

- a) Varlıkların durumlarını gösterirler,
- b) Varlıkların biçimlerini gösterirler,
- c) Varlıkların renklerini gösterirler,
- ç) Belirtisiz isim tamlamalarında genellikle belirteni nitelerler,
- d) Belirtili isim tamlamalarında hangi ögeyi niteleyecekse onun başına gelir (Ediskun, 1988: 133).

Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen vasıflandırma sıfatları şunlardır:

- **yaşı**: yassı
- **tuļquu**: tek parça, müstakil

: 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚

bıñg yıl(l)ıq tüm(e)n künl(ü)k b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunta **ý(a)şı t(a)şka** ý(a)r(a)tđ(ı)m **tuļquu t(a)şka** toqıtd(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırdım, müstakil bir taşa kazdırdım.* Ta B2-3

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚

bıñg ý(ı)ll(ı)k : tüm(e)n : künl(ü)k : bit(i)g(i)m(i)n : b(e)lgüm(i)n (a)nıta : **ý(a)şı t(a)şka** : ý(a)r(a)tđ(ı)tđ(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı düz bir taşın üzerine kazıttım.* ŞU D9-10

- **ödkünç**: sahte

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚 : 𐰇𐰏𐰚𐰚... 𐰇𐰏𐰚

1.1.1.2.3.2.1. İşaret sıfatları

Nesneleri işaret etmek suretiyle belirten sıfatlara işaret sıfatı denir (Eraslan, 2012: 174; Ediskun, 1988: 133). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen işaret sıfatları şunlardır:

- **bu:** bu

: 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

...**bu** : b(e)g...[(e)b(i)]me : (e)kinti (a)y : (a)l̥ı y(a)ngıka : tüşd(ü)m: ...*Bu bey ...*

ikin ayın altıncı günü evime döndüm. ŞU B4

- **ol:** o

: 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

...[(e)b]di b(e)rs(i)l : k(a)d(i)r : k(a)ş(a)r : (a)n̥ta b(a)r̥m(ı)ş : **ol** : bōd(u)ñ(u)m :

k(e)ngk(e)r(e)sde...re : t̥(a)b̥g(a)çka : b(a)zl(a)ñm(ı)ş: ... *Ebdi Bersil (ve) Kadir Kasar o zaman varmış (ve) (benim) o halkım Kenğeres'de ... Çin'e bağımlı olmuş. T K4*

𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

(a)n̥ç(ı)p : **ol** yıl : küz(i)n : ilg(e)rü : yorıd(ı)m : *Bundan sonra aynı yılın güzünde*

doğuya doğru yürüdüm. ŞU D8

: 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

: 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

s(e)k(i)z s(e)l(e)n̥ge orqun toğla : s(e)b(i)[n] : t(e)l(e)dü : k(a)r̥(a)ğa : bur̥gu : **ol**

y(e)r̥(i)m(i)n : şub(u)m(ı)n : kon̥(a)r̥ köç(e)r b(e)n: *Sekiz [kollu] Selenge, Orhun, Tola / Tuul, Sebin, Teledü, Karaga, Burgu. Ben, bu topraklarımda ve bu sularım (boyunca) / bu bölgede konar; göçerim. Ta B4*

𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

ozm(ı)ş t(e)g(i)n : ud̥(u)r̥g(a)n̥ta : yorıyur : t(e)di : **(a)**nı algıl t(e)di: “*Ozmış*

Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor” dedi. “(Git ve) onu (tutsak) al!” dedi. Ta D6

: 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

: 𐰆𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤

önğre kün ƣoğş(ı)kđ(a)kı : Ƅođ(u)ñ : k(i)sre : (a)y ƣoğş(ı)kđ(a)kı : Ƅođ(u)ñ **tört**
 Ƅul(u)ñğđ(a)kı : Ƅođ(u)ñ : ...üç b(e)rür: *İleride gün doğusundaki halklar, geride ay*
doğusundaki halklar dört taraftaki halklar ... verir. Ta B 3-4

- **elig:** elli

: 𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌵𐌹𐌳𐌰...𐌵𐌹𐌳𐌰

türük [kıp]ç(a)k : **(e)l(i)g** yıl : ol(u)rım(ı)ş : *Türk [Kıp]çak elli yıl hüküm sürmüş.*
 ŞU K4

- **altmış:** altmış

𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌵𐌹𐌳𐌰 : 𐌵𐌹𐌳𐌰

t(e)ñgride : Ƅolm(ı)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ñ(ı)m : içr(e)ki : Ƅođ(u)ñı :
(a)ltm(ı)ş: *Tanrı'nın lütfuyla tahta oturmuş, devlet kurmuş Bilge Hanımın kendisine tabi*
boyların sayısı altmış. Ta B6

Tablo 4: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Sayı Sıfatları

Asıl Sayı Sıfatları	Geçiş Sıklığı	Kullanım Oranı	Sıra Sayı Sıfatları	Geçiş Sıklığı	Kullanım Oranı
bir	2	%3,27	ekinti	5	%25
eki	10	%16,39	törtünç	2	%10
üç	3	%4,91	beşinç	5	%25
tört	1	%1,63	yetinç	1	%5
biş	1	%1,63	sekizinç	4	%20
tokuz	3	%4,91	onunç	1	%5
on	6	%9,83	bir yigirminç	2	%10
bir yigirmi	1	%1,63			
üç yigirmi	1	%1,63			
tört yigirmi	2	%3,27			
biş yigirmi	2	%3,27			
altı yigirmi	1	%1,63			
yiti yigirmi	1	%1,63			
sekiz yigirmi	1	%1,63			
yigirmi	1	%1,63			
bir otuz	1	%1,63			
altı otuz	1	%1,63			
sekiz otuz	1	%1,63			
tokuz otuz	1	%1,63			
otuz	1	%1,63			
elig	1	%1,63			
altmış	1	%1,63			
yetmiş	2	%3,27			
sekiz on	1	%1,63			
yüz	1	%1,63			
eki yüz	1	%1,63			
üç yüz	2	%3,27			
biş yüz	1	%1,63			
altı yüz	1	%1,63			
bin	4	%6,55			
tümen	3	%4,91			
bir tümen	1	%1,63			
üç tümen	1	%1,63			
	61	%100		20	%100

1.1.1.2.3.2.3. Belirsizlik sıfatları

Belirsizlik sıfatları, nesneleri belirsiz bir şekilde niteleyen sıfatlara denir (Eraslan, 2012: 205). Belgisiz sıfatlar, varlıkların özellikle de sayılarını ve miktarlarını belirsiz olarak bildiren sıfatlardır (Ediskun, 1988: 137). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen belirsizlik sıfatları şunlardır:

- **bir eki:** bir iki

ⵓⵔⵓⵔⵓⵔ : ⵉⵎⵎ : ⵉⵎⵎ : ⵔⵉⵎⵓⵔⵓⵔ : ⵉⵎⵎ : ⵔⵉⵎⵓⵔⵓⵔ : ⵉⵎⵎ : ⵉⵎⵎ :
: ١٢٣ : ١٢٣ :

ı(a)y bilge : ıtuq : y(a)bı(a)kıñ : üç(ü)n : **bir (e)ki** (a)tl(ı)ğ : y(a)bı(a)kıñ : üç(ü)n :
k(a)ra : boğ(u)n(u)m : ölt(ü)nğ : y(e)td(i)nğ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi*
kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun. ŞU D5

- **az:** az, çok olmayan

: ⵉⵎⵎ : ⵉⵎⵎ

isi y(e)r ı(a)pa : **(a)z** (e)r ıt(d)(ı)m : *Müttefiklerin bulunduğu yere az adam*
gönderdim. ŞU D11

Tablo 5: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Sayı Sıfatları Dışındaki Sıfatlar

Vasıflandırma Sıfatları	Belirtme Sıfatları	
	İşaret Sıfatları	Belirsizlik Sıfatlar
<i>yası</i>	<i>ol</i>	<i>bir eki</i>
<i>tulquu</i>	<i>bu</i>	<i>az</i>
<i>bilge</i>		
<i>ödkünç</i>		
<i>yablak</i>		
<i>köök</i>		
<i>yagız</i>		
<i>bök</i>		
<i>ulug</i>		
<i>kara</i>		
<i>küç</i>		
<i>külüg</i>		

ý(a)ýl(a)ğ(ı)m : ötük(e)n : **kuzı** : k(i)d(i)n uçı : t(e)z b(a)şı : öngd(ü)ni ...(u)ý : küün(ü)y...: *Yaylağım Ötüken'in kuzey (tarafı) batı ucu, Tes (ırmağı) Başı, doğusu Hanuí Gol ve Hünüi Gol (ırmakları... Ta B5*

- **orçu**: orta

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

(a)t(a)n(ı)p : k(a)tuñ (a)t(a)n(ı)p : ötük(e)n : **orçu**şınfa (a)ş öng(ü)z : b(a) k(a)n ıduq : b(a)ş k(i)d(i)nin : örgin : bunfa : (e)ti(t)d(i)m: *Kağan atanıp, hatun atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan İduk Başı'nın batısında, hükümdarlık otağını burada kurdurdum. Ta G6*

1.1.1.2.4.2. Zaman zarfları

Zaman zarfları yer yön zarfları gibi fiil ve fiilimsilerin önlerinde bulunurlar ve bunlar zaman bildiren isimlerdir (Bilgegil, 1984: 217; Eraslan, 2012: 216). İncelenen eserlerde geçen zaman zarflarından bazıları şunlardır:

- **kiçe**: akşam

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

kiçe ý(a)r(u)k b(a)t(a)r : (e)rkli : süng(ü)şd(ü)m : (a)nfa : ş(a)nçd(ı)m : *Akşam hava kararırken savaştım ve (onları) orada yendim. ŞU D1*

- **kün**: gün

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

(e)ki ý(a)nğıka : **kün** toğ(u)ru : süng(ü)şd(ü)m : *İkinci gün tan vaktinde savaştım. ŞU D1*

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

on **kün** : öngre : ürk(ü)p b(a)rım(ı)ş : *On gün öncesinden korkup kaçmışlar. ŞU G7*

- **ýıl**: yıl

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰏𐰤

koný **ýıl**ka : ýorıd(ı)m : *Koyun yılında (MS 743) ordu sevk ettim. ŞU K9*

boyunun tahsildarı..... Kutlug Bilge **Sengün** (ve) Urşu Kutlug Tarkan **Sengün** '(dür) o iki kayın birader. Ta K5

- **çağ / şağ** (İr. **şad**): unvan, yüksek bir unvan adı (Alyılmaz, 1994: 4).

: 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸

oğlu : t(a)rduş : y(a)bğu : töl(i)s **ç(a)đ** : ol(u)rıtı: (*Onun*) oğlu Tarduşlara yabgu ve Tölislere şad oldu. T B6

- **ışbara** (Skr. ísvara): unvan (Ölmez, 2018: 239).

𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸

çik bod(u)nka : tutuq : (a)t birt(i)m : **ışb(a)r(a)ş** : t(a)rķ(a)t : (a)nıta : (a)nçol(a)d(ı)m : Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim ve orada İşbara ve Tarkan unvanlarını sundum. ŞU G2

- **tay** (Çin. tai): büyük, unvan (Ölmez, 2018: 247).

𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸

t(a)y s(e)ngün : t(a)y.. b(e)ş yüz : b(a)şı kül(ü)g onğı : öz ın(a)nçu : b(e)ş yüz : başı : ul(u)ğ öz : ın(a)nçu...: Tay .. Beş Yüz (kişilik birlik) Başı Külüg Ongı Öz İnançu; Beş Yüz (kişilik kuvvet) Başı Ulu Öz İnançu... Ta B6

- **çigşi** (Çin. chi-chi) : unvan (Aydın, 2011: 160).

: 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸

𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : k(a)n(ı)ma : turg(a)k b(a)şı [k(a)ğ(a)ş] (a)t(a)cuq b(e)gz(e)k(e)r **çigşi** : bıla b(a)ğa t(a)rķ(a)n : üç yüz : turg(a)k : turgı : *Prenselerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda; Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu.* Ta K2

- **erkin** (Çin. k'i-kin): unvan (Aydın, 2011: 161).

: 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸

𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸 : 𐰽𐰪𐰸𐰸

- sünġ-üş: savaş

: ᳵ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚

s(e)l(e)nġe : k(e)çe : u᳚u : yorı᳚(ı)m : sünġ(üş)᳚de : ᳚᳚᳚(u)p : on (e)r(i) ıt(᳚)(ı)m:

Ben Selenge'yi geçerek takip ettim. Savaşta on eri tutarak gönderdim. ŞU D4

- kö-l: göl

: ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

...᳚oz oġ ᳚(a)şın : (a)᳚(ı)za : u᳚(u)z **kööl**ke (a)᳚᳚(ı)ġ(ı)n : tö᳚e ᳚(a)᳚m(ı)ş: ... *Boz-Ok*

liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K3

- ᳚u-l: kul, köle

: ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

(e)ki ᳚(a)nġı᳚a : kūn ᳚oġ(u)᳚u : sünġ(üş)᳚᳚(üş)m : **᳚ul**(ı)m : kūnġ(i)m : ᳚o᳚(u)n(u)ġ :

t(e)nġri: *İkinci gün tan vaktinde savaştım. Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı ...:*

ŞU D1

- ked-im: giyim, kuşam

: ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

᳚ış yüz **k(e)d(i)m**l(i)᳚ : ᳚(a)d(a)ġ : bir (e)ki ᳚(a)᳚(ı)p : k(e)lti : *Beş yüz kişilik özel*

giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşıp geldi. ŞU G9

- öt-(üş)r-üş: ötürü, dolayı

: ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚

(a)n᳚a : **ötrü** : türg(i)ş : ᳚(a)᳚᳚(u)ġ ᳚(a)᳚(a)᳚᳚ : (a)᳚(ı)p : (e)bin : ᳚(u)᳚p :

᳚(a)᳚m(ı)ş: *Bundan dolayı Türğişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler. ŞU G5*

- bid-güçi: keşifçi, öncü

: ᳚᳚᳚᳚...᳚᳚ : ᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

bidgüçi (e)r : (a)n᳚a : ıt...᳚ti: *Oradan keşifçi / öncü er gönderdim. ŞU G3*

- ᳚a-z: tabi, bağımlı

: ᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚... : ᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚ : ᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚᳚

t(a)bğ(a)çka : b(a)zl(a)nm(ı)ş : uýğur : k(a)ğ(a)n : ..oq : ol(u)r(m(ı)ş: Çin'e bağımlı olmuş Uygur Kağan(lar)ı-ok(ta) oturmuş. T K5

- toğ-sıǵ: doğu

...𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍...𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre kün toğsıǵd(a)kı bod(u)n kul(a)qlıǵ ıya b(a)ş(ı)p ol(u)r: (kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları ...ya baskı altına alıp (bağımlı kılarak) hüküm sürmüştü. T D5-6

- kö-mür⁵: kömür

...𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

k(a)ra : kum (a)şm(ı)ş : kög(e)rde : köm(ü)r t(a)ğda : y(a)r ög(ü)zde : üç tuǵl(ı)ğ : türük bod(u)n...: Yetiştim. Kara Kum'u aşmış, Köger'de, Kömür Dağı'nda, Yar Irmağı'nda üç tuğlu Türk boyu ... ŞU K8

1.3. BİRLEŞİK ADLAR

Birleşik isim iki veya daha çok kelimenin aralarına bir ek veya bağlaç giremeyecek kadar birleşip kaynaşmasından oluşan yeni yapılara denir (Ediskun, 1988: 129). Birleşik ismi oluşturan kelimeler belli bir anlama karşılık gelirler veya tek bir şahsı karşılarlar (Eraslan, 2012: 122). Bu yapılar kalıcı isim grubu oluşturur. Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us'ta geçen birleşik adlar, ad tamlaması yapısındaki adlar ve sıfat tamlaması yapısındaki adlar olarak iki grupta incelenmiştir.

1.3.1. Ad Tamlaması Yapısındaki Adlar

Türkçede birden fazla anlam ögesiyle kurulmuş genel anlamlı ögeler içinde değerlendirilen ad tamlaması yapısındaki adlardan belirtisiz isim tamlamaları birçok dilde olduğu gibi birleşik isim yapma yollarının başında gelmektedir (Alyılmaz, 1994: 19). Belirtisiz isim tamlamaları iki ismin ilgi eki / tamlayan eki kullanılmadan bir araya getirilmesiyle oluşturulan birleşik isim grubudur. Alışılmış ifadesiyle belirtisiz isim tamlamaları niteleme grubu oluşturur ve bu yapılardaki birinci öge yani tamlayan

⁵ Kömür kelimesi hakkında farklı görüşler için bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

[te]nğri kıl(ı)nıtuğda uyğ(u)r k(a)ğ(a)n ol(u)r(m)iş **bök ul(u)ğ k(a)ğ(a)n**: *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan [imiş].* T K1

- **ödkünç kağan** : sahte kağan

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰆𐰪𐰠𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤... 𐰽𐰺𐰍

k(a)ğ(a)n ... (e)ki (e)rm(i)ş (a)nıta ad(ı)n **ödk(ü)nç k(a)ğ(a)n** (e)rm(i)ş: *Kağan ... ikiymiş. Ayrıca (bunlardan biri) sahte kağanmış.* T D2

- **köök tenğri** : mavi gök, mavi gökyüzü, gökyüzü
- **yağız yer** : yağız yer, yeryüzü

...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)t(ı)m(ı)n üze **köök t(e)nğri** (a)şra **y(a)ğ(ı)z y(e)r** y(a)na...: *Adımı yukarıda gökyüzü aşağıda yağız yer/yeryüzü yeniden...* Ta D4

- **kaşa boğun** : fakir halk, avam halkın alt tabakası

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

üç ... l(a)ğz(ı)n yılqa toq(u)z t(a)t(a)r ...toq(u)z buyruq [b]ıng s(e)nğüt **k(a)ra bođ(u)n** tu(r)ý(ı)n k(a)nğ(ı)m k(a)nka öt(ü)nti (e)çü (a)pa (a)tı b(a)r t(e)di: *Üç (Karluklar) Domuz yılında (MS 747) Dokuz Tatarlar ...dokuz buyruk, bin general ve halk(a karşı) ayağa kalkarak babam Kağan'a (şöyle) dilekte bulundular: "Atalarımızın adı var." dediler.* Ta G4

- **küç kaşa boğun** : güçlü (fakir) halk

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)nıta k(i)sre küsgü yılqa s(i)nl(e)gde **küç k(a)ra boğ(u)n** t(e)m(i)ş sin s(i)zde: *Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde.* Ta G5

- **ýaşı taş** : yassı taş
- **tułquu taş**: tek parça taş, müstakil taş

ⲧⲓⲗⲁⲥ : ⲛⲁⲩⲁⲩⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ : ⲧⲟⲩⲧⲁⲩ : ⲛⲁⲩⲁⲩⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ
ⲛⲁⲩⲁⲩⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩ

bing yıl(l)ıq tüm(e)n künl(ü)k b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunta **y(a)şı t(a)ş**ka
y(a)r(a)td(ı)m **tułquu t(a)ş**ka toqtıd(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı
burada yassı taşa yazdırdım, müstakil bir taşa kazdırdım.* Ta B2-3

- **külüg eren**: ünlü erler

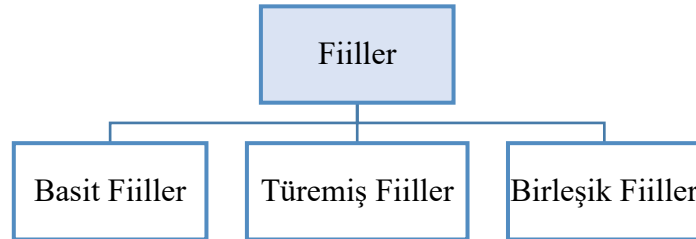
: ... ı : ⲧⲁⲩⲁⲩⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ : ⲧⲛⲧⲁⲩⲧⲁⲩ

töl(i)s b(e)gl(e)r oğlu bing b(a)şı... töl(i)s **külüg (e)r(e)n** t(a)rduş b(e)gl(e)r oğlu
bing b[ası] t(a)rduş **külüg eren** tarduş: *Tölis Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tölis'in
ünlü erleri; Tarduş Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tarduş'un ünlü erleri; Tarduş
Işbaralar.* Ta B7

2. FİİLLER / EYLEMLER

Türk dilinin en önemli kelime türünü oluşturan fiiller, Türk dilinin yapısını ve farklılığını yansıtan temel unsurdur (Eraslan, 2012: 310). Fiillerin en temel özelliği başka dillerden alınan isim yapıları gibi ödünç alınmaz. Türkçede isimler, canlı veya cansız varlıkları niteleyen veya belirten kelimelerdir. Fiiller ise varlıkların hareket, oluş ve kılış durumlarını anlatan kelimelerdir (Ediskun, 1988: 170).

Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda fiiller üç başlık altında incelendi:

2.2. TÜREMİŞ FİİLLER

İsim ya da fiil kök ve gövdelerine türetme ekleri getirilerek yapılan yeni anlamdaki fiillere denir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda türemiş fiiller isimden isim yapım ekleriyle yapılmış fiiller ve fiilden fiil yapım ekleriyle yapılmış fiiller olarak iki grupta incelenmiştir.

2.2.1. İsimden Fiil Yapım Ekleriyle Yapılmış Fiiller

İsimden fiil yapım ekleriyle yapılmış fiillerin tamamı için bkz. 1.1.2.1.

- **taş+ıǵ-**: taşı-, dışarı çıkar; sefere çık-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏

tuǵ : **𐰽𐰺𐰍𐰏**(a)𐰽 : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: *(Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin eri geldi. ŞU D5-6*

- **aṭ+a-**⁶: tayin et-, ata-

𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏

...ý(a)bǵu : **(a)𐰽𐰺𐰍𐰏**dı : (a)nṭa : kisre : k(a)nǵ(ı)m k(a)ǵ(a)n : uçdı: *Yabgu atadı. Ondan sonra babam Kağan öldü. ŞU K12*

- **ýarlık+a-**: lütfet-, ihsan et-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏

üze : kök t(e)nǵri **ý(a)𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏**(a)duq üç(ü)n : (a)şra ý(a)ǵ(ı)z y(e)r : ig(i)t(t)ük : üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum. Ta B*

- **ýol+uq-**: karşılaş-

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏... : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏𐰽𐰺𐰍𐰏

bir y(i)g(i)rm(i)nṭ (a)ý : s(e)k(i)z y(i)g(i)rmike : ... **ýol+uq**d(u)m: *On birinci ayın on sekizinde ... karşılaştım. ŞU G1*

- **iç+ik-**: tabi ol-

⁶ Kelime ve ekin tarihî gelişimi için farklı görüşler vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülensoy, 2011: 86-87.

: 𐭪𐭭𐭮𐭫 : 𐭮𐭥𐭮𐭮𐭫 : 𐭥𐭮𐭮𐭫 : 𐭥𐭮 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭪𐭭𐭮𐭫𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭪𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫

ý(a)ṇa : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim.*
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5

- **ḡaz+la-**: bağımlı ol-

: 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫

t(a)bġ(a)çķa : 𐭮𐭮𐭮𐭫𐭮𐭮𐭮𐭫𐭮𐭮𐭮𐭫 : uyġur : ķ(a)ġ(a)ṇ : ..oġ : ol(u)rṁ(i)ṣ: *Çin'e bağımlı*
olmuş Uyğur Kağan(lar)ı-ok(ta) oturmuş. T K5

- **ķış+la-**: kışı geçir-

: 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫

(a)nṭa : ý(a)ṇa : tüşd(ü)m : ötük(e)n irin : 𐭮𐭮𐭮𐭫𐭮𐭮𐭮𐭫𐭮𐭮𐭮𐭫 : *Oradan yine döndüm.*
Ötüken'in güney (yakasında) kışladım (kışı geçirdim). ŞU D7

- **ýay+la-**: yazı geçir-
- **ýaka+la-**: sınır tayin et-, sınır belirle-

: 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭫

ý(a)y (a)nṭa : ý(a)ył(a)d(i)m : ý(a)ķa : (a)nṭa : ý(a)ķ(a)ł(a)d(i)m : b(e)lgüm(i)n :
bit(i)g(i)m(i)n : (a)nṭa : ý(a)r(a)t(i)tđ(i)m: *Yazın orada yayladım (yazı geçirdim).* *Sınırı*
orada tayin ettim. Damgamı ve yazıtımı orada yazdırdım. ŞU D8

- **ýıl+la-**: yıl geçir-

: 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫

t(a)ķıġu ýıl... ýorıd(i)m 𐭮𐭮𐭮𐭫𐭮𐭮𐭮𐭫𐭮𐭮𐭮𐭫 : *Tavuk yıl(ında) (MS 745) sefere çıktım. Bir*
yıl geçirdim. Ta G2

- **iç+ger-**: tabi ol-, kendisine tabi kıl-, bağla-

: 𐭪𐭭𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫 : 𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭮𐭫

...ğ(ı)n **ý(a)m(a)şdı** bınğa yorıd(ı)m ozm(ı)ş t(e)g(i)n ud(u)rğ(a)nıta yorıyur: ...
(bize) katıldı. Bin kişilik askeri birlik ile yürüdüm. “Ozmış Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor. Ta D6

- **tir-il-**: toplan-

: 1YTTkJŞYJ: ↓J.H

k(a)[r]luğ b(a)şm(ı)l ... **tir(i)l(i)p** ...: Ka[r]luklar ve Basmıllar ... toplanıp: ŞU G12

- **tut-ul-**: tutul-, ele geçiril-; yönetil-

: İJŞŞ : ŞHŞYD> : İŞŞŞY...

...(a)ğ(ı)nı(u)rıtı uyg(u)r k(a)n(ı)m **tut(u)lm(ı)ş**: Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu. T B4

- **kıl-m-**: yaratıl-

: ŞHŞYJ>BŞ : İŞJ> : ŞH : ŞYD> : ŞŞŞŞŞ : İŞŞŞŞ : İŞŞ...

...[te]ngri **kıl(ı)ntuqda** uyg(u)r k(a)ğ(a)n ol(u)rım(ı)ş bök ul(u)ğ k(a)ğ(a)n: Gök yüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan [imiş]. T K1

- **kel-ir-**: getir-

: ŞHŞŞŞ : ŞHŞH : ŞHŞYJ : ŞHŞHŞHŞD : ŞŞŞŞŞ : ŞHŞHŞ : ŞHŞHŞHŞHŞ : DŞHŞHŞ
: ŞHŞŞŞ

tört(ü)nç (a)y tok(u)z ý(a)ngıka süng(ü)şd(ü)m ş(a)nçd(ı)m yılkışıs(ı)n b(a)r(ı)mın
kızın kod(u)zın **k(e)l(i)rt(i)m**: Dördüncü ayın dokuzuncu gününde savaştım;
mızrakladım. At sürülerini, mallarını, kadınlarını kızlarını getirdim. ŞU D3

- **ağın-tur-**: yükselt-

: İJŞŞŞ : ŞHŞYD> : İŞŞŞY...

....(a)ğ(ı)nı(u)rıtı uyg(u)r k(a)n(ı)m **tut(u)lm(ı)ş**: Uygur kağanım tutulmuş. T B4

- **toqıt-tur-**: sivri uçlu herhangi bir nesneyle vur-; vurdurt- dövdürt-

: ŞHŞŞŞ : İŞŞŞŞŞ : BŞHŞ : İMŞŞŞ : İŞ...ŞH : ŞHŞŞŞŞ : İŞ...

(a)n̄ta **toog(i)!(tu)rt(i)m** k(a)n̄ ... (a)n̄ta yōq boftı türük bod(u)n(u)ğ (a)n̄ta (i)çg(e)rt(i)m: *Orada dövdürttüm. Han(larını) orada (tutsak aldım.) (Ordusu) orada yok oldu. Türk halkını orada (kendime) bağladım.* Ta D8

- **aşta-t-**: boz, bozguna uğrat-

ᲙᲚᲗᲗ : ᲚᲙ : ᲙᲚᲙᲗᲗ : ᲚᲙᲙᲙ : ᲑᲙᲙᲙ : ᲚᲙᲚᲗᲗᲗᲗ : ᲚᲙᲙᲗᲗᲗᲗᲗᲗ

s(e)k(i)z oğ(u)z ý(a)ş(ı)ma yıl(a)n̄ yılka türük (e)l(i)n̄ (a)n̄ta bulğ(a)d(i)m̄ (a)n̄ta **(a)rt(a)td(i)m**: *Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.* Ta D5

- **ýap-ıt-**: yaptır-, yaptırt-

: ᲙᲙᲗᲗᲗᲗ : ᲗᲗᲗᲗ : ᲚᲙᲙᲙ : ᲚᲙᲙᲗᲗ : ᲙᲚᲙᲙᲙ

şoğd(a)k̄ t̄(a)bğ(a)çka s(e)l(e)n̄g(e)de b̄(a)ý b̄(a)lığ̄ **ý(a)p(ı)tı** b(e)rt(i)m̄: *Selenge'de Soğdlulara ve Çinliere Bay Balık'ı inşa ettirdim.* ŞU B5

2.3. BİRLEŞİK FİİLLER

Birleşik fiiller, iki veya daha çok kelimenin birleşmesinden oluşan yeni anlamdaki fiillere denmektedir (Ediskun, 1988: 228). Türkçe, yapısı itibariyle çok zengin eklere sahip olduğu hâlde, yeni kavramları ifade etme ihtiacı duyduğunda genellikle birleşik şekillere başvurmaktadır (Hacıeminoğlu, 1991: 256). Birleşik fiiller bu yapılar içinde en çok kullanılanlardan biridir. İncelenen eserlerde birleşik fiiller; isim + yardımcı fiilden kurulu birleşik fiiller, fiil - zarf fiil eki - fiil şeklinde kurulmuş birleşik fiiller (betimlemeli / tasvirî fiiller) ve fiil deyimleri olarak üç grupta incelenmiştir.

2.3.1. İsim + Yardımcı Fiilden Kurulu Birleşik Fiiller

Bu yapıda bulunan yardımcı fiiller tek başına kullanılmaz (Hacıeminoğlu, 1991: 256). Bir isimle bir fiil birleştiğinde fiil, gerçek anlamını koruyorsa bu birleşik fiil değildir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us'ta karşımıza çıkan isim + yardımcı fiilden kurulu birleşik fiillerde *bol-*, *er-*, *et-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri kullanılmıştır. İncelenen eserlerde geçen isim + yardımcı fiilden kurulu birleşik fiiller şunlardır:

-1. bol-

- **kağan bol-** / **ka(a)ñ bol-** : kağan ol- / han ol-

: ᠬᠠᠭᠠᠨ ᠪᠣᠯ : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰺𐰠𐰶 : 𐰺ᠭᠠ : 𐰽ᠡᠬᠢ𐰽ᠦ : 𐰽ᠠᠨ

ka(a)ñ(ı)m : ya(a)şı t(e)gip : uçdı : oğlı : ya(a)bğum : **ka(a)ğ(a)ñ bolı** : *Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu.* T B5

: 𐰽𐰠𐰶 ᠪᠣᠯ : 𐰽ᠡᠬᠢ : 𐰽ᠠᠨ

ozm(ı)ş : tig(i)n : **ka(a)ñ bolm(ı)ş** : *Ozmuş Tigin han olmuş.* ŞU K9

-2. er-

- **kaşa şub er-** : Kara Su

: 𐰽𐰠𐰶 ᠰᠤᠪ : 𐰽ᠠᠰᠠ : 𐰽ᠠᠰᠤ : 𐰽ᠠᠰᠤᠨ : 𐰽ᠠᠰᠤᠨᠠᠰᠤᠨ : 𐰽ᠠᠰᠤᠨᠠᠰᠤᠨ : 𐰽ᠠᠰᠤᠨᠠᠰᠤᠨ

(a)ñta k(i)sre : küsgü yılqa : s(i)nl(e)gde küç ka(a)ra bod(u)ñ t(e)m(i)ş : sin s(i)zde : **küç ka(a)ra : şub (e)rm(i)ş** : *Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş: (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç “Kara Su”dur.* Ta G5

-3. et-

- **el et-** : devlet kur-

: 𐰽ᠡᠯ : 𐰽ᠡᠲ : 𐰽ᠡᠲ : 𐰽ᠡᠲ : 𐰽ᠡᠲ

t(e)ñgride : bolm(ı)ş : **(e)l (e)tm(i)ş** : b(i)lge ka(a)ğ(a)ñ : (a)t(a)dı. *Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.* Ta G6

-4. kıl-

- **teñgri kıl-** : gökyüzü yarat-

: 𐰽ᠡᠭᠢᠷ : 𐰽ᠠᠯ : 𐰽ᠠᠯ : 𐰽ᠠᠯ : 𐰽ᠠᠯ

[te]ñgri : **kıl(ı)ñtuqda** : uyg(u)r : ka(a)ğ(a)ñ : ol(u)r(m)ış : *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş.* T K1

2.3.2. Fiil - Zarf Fiil Eki - Fiil Şeklinde Kurulmuş Birleşik Fiiller (Betimlemeli / Tasvirî Fiiller)

Zarf-fiil eki almış ana fiile getirilen ve kendi anlamlarından uzaklaşarak geldiği fiilin belirttiği hareketi tanımlayan fiillere tasvirî fiil / betimlemeli fiil denir. Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us'ta geçen yapılar şunlardır:

-1. Ɂar-

Ana fiilin belirttiği hareketin yavaş yavaş veya derece derece gerçekleştiğini ifade eden birleşik fiiller yapmaktadır (Şirin, 2016: 544; Tokyürek, 2005: 423).

- **tök-e Ɂar-**: dök-, döküver-

: 𐰽𐰺𐰍 : 𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍[𐰽𐰺𐰍]𐰺𐰍

uç[uz kööl]ke : (a)𐰺𐰺(1)ğ(1)𐰺 : **tök**e : Ɂ(a)𐰺𐰺(1)𐰺: (onu/onları) Uçuz Göl'e atlısıyla dökmiş, yok etmiş. Ta D2

𐰽𐰺𐰍𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰺𐰍𐰺𐰺𐰍𐰺𐰍 : 𐰺𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰺𐰍𐰺𐰍

boz oğ Ɂ(a)𐰺𐰺 : (a)𐰺(1)za : uç(u)z köölke (a)𐰺𐰺(1)ğ(1)𐰺 : **tök**e Ɂ(a)𐰺𐰺(1)𐰺: Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K3

-2. bir- / ber-

Tezlik bildiren birleşik fiil yapmaktadır.

- **ay-u bir-**: emret-

: 𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰽𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺

𐰺𐰺(1)m : künğ(i)m : Ɂođ(u)𐰺(u)ğ : t(e)nğri y(e)r : (a)𐰺u : **birti**: Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı Yer emretti. ŞU D1-2

: 𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺 : 𐰺𐰺𐰺𐰺

künğ(i)m : 𐰺𐰺(1)m : Ɂođ(u)𐰺(u)ğ : t(e)nğri y(e)r : (a)nıta : (a)𐰺u..rti : Gök ve Yer (Gök ve yerin ruhu) halkın benim kullarım ve hizmetçilerim olduğunu söyleyi[ve]rdi. ŞU G9

- **tuğ-a bir-**: tutuver-

: 𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺 ... 𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺𐰺

b(i)lges(i)n üç(ü)n öngre kün toğşığd(a)kı bod(u)n ...ul(a)qlğ ıya b(a)ş(ı)p ol(u)r:
 ...(kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halkları baskı altına alıp
 (bağımlı kılarak) hüküm sürmüştü. T D5-6

- **ilgerü kon-** : doğuya kon-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐

(i)lg(e)rü qoonı b(e)lgüsin bit(i)gin bu urı bu ý(a)ı(a)tdı: *doğuya konu ve damgasını, bengü taşını bu(rada) yazdırdı, bu(rada) yarattı.* T G3

- **akıza bar-** : hücum ederek var-
- **uçuz kölke töke bar-** : Uçuz Göl'e dök-
- **atlığın töke bar-** : atlısıyla dök-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐

(a)k(ı)z(a) b(a)rm(ı)ş uç[uz kööl]ke (a)tl(ı)ğ(ı)n töke b(a)rm(ı)ş: *Hücum ederek varmış. (Onu/onları) Uçuz Göl'e atlısıyla dökmüş, yok etmiş.* Ta D2

- **anta bulga-** : o zaman karıştır-
- **anta artat-** : o zaman bozguna uğrat-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐

s(e)k(i)z ot(u)z ý(a)ş(ı)ma yıl(a)n yılka türük (e)l(i)n (a)nıta bulğ(a)d(ı)m (a)nıta
 (a)rt(a)td(ı)m: *Yirmi sekiz yaşında, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.* Ta D5

- **yablak sakınıp teze bar-** : kötü düşünüp kaçıp git-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐

b(e)n (a)nıta k(i)sre ıt yılqa üç k(a)rıluğ ý(a)bl(a)k ş(a)k(ı)n(ı)p t(e)ze b(a)ırdı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

- **yagu tip ayu kel-** : düşman diyip söyleyerek gel-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐 : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰇𐰏𐰐

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚...𐰽𐰚 : 𐰽𐰚

ý(a)ġu ...ir t(i)p (a)ýu k(e)lti biş y(i)g(i)rmike ...t(a)ýġ(a)ñ kólte tir(i)lt(i)m bidġüçi
(e)r (a)nıta ıt...lti k(a)ra ýot(u)lk(a)ñ k(e)ç(i)p k(e)lirti: *Düşman diyip söylereyek geldi.*
On beşinci gün ... Taygan Gölü yanında toplandık... Kara Yotalkan'ı geçip (onları)
getirdiler. ŞU G3

- **toguru sanç-** : doğrayarak mızrakla-

: 𐰽𐰚𐰚 : 𐰽𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚𐰚...𐰽𐰚𐰚𐰚
𐰽𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚

içüy ... **toġuru ş(a)nç**d(ı)m (a)nıta ötrü türg(i)ş k(a)rıuq(u)ġ t(a)b(a)rın (a)l(i)p
(e)bin ý(u)lıp b(a)rın(ı)ş: *İçüy ... mızrakladım. Bundan dolayı Türğişler Karlukların*
mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler. ŞU G5

- **tirü kubratı al-** : derleyip bir araya getir-

𐰽𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚

toġ(u)z oġ(u)z boġ(u)ñ(u)m(ı)ñ **tirü kubr(a)tı** (a)lt(ı)m: *Yine döndü. Dokuz Oğuz*
halkımı derleyip bir araya getirdim. ŞU K5

2.3.3.2. Belirtisiz Nesne + Fiilden Kurulu Fiil Deyimleri

Olumlu veya olumsuz geçişli fiil kökü veya fiil gövdelerinin belirtisiz nesneler ile kurdukları fiil deyimleri (Alyılmaz, 1994: 24) Uygur Dönemi'nde yazılmış yazıtlarda değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerde fiil kök veya gövdelerinin belirtisiz nesneyle kullanımıyla kurdukları fiil deyimleri yapıları bakımından iki grupta incelenmiştir.

2.3.3.2.1. Olumlu veya olumsuz geçişli bir fiille belirtisiz nesneden kurulu fiil deyimleri

- el+Ø et- : devlet kur-
- el+Ø tuṭ- : halkı yönet-

𐰽𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚 ...𐰽𐰚 : 𐰽𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚 : 𐰽𐰚𐰚𐰚...

t(e)ñgr(i)de : ɓolm(i)ş : (e)l : (e)tm(i)ş ... k(a)ğ(a)ñ(i)m : ol(u)rtı : (e)l : **tuɗdi** :
Tanrı'nın tayin ettiği / Tanrı'nın lütfuyla kağan olan, devlet kurmuş ... kağanım tahta
oturdu. Halkı yönetti. T D4

- çıt+Ø tik- : çit dik-
- örgin+Ø yaraɗ- : taht kur-

: ɾʒɹɹɹ : ɾʒʁɹɹ : **ɿʁɿɿ** : ɾxʒɿɿ : ʁɿɿ : ɾʔɹɹ : ɿɿɹɹɹɿɿ

k(a)ş(a)ɾ quuɾ(i)ğ : qoonɿ : **çıɿ** : **tikdi** : **örg(i)n** : **ý(a)ɾ(a)ɿdi** : ý(a)ýl(a)dı...: *Kasar'ın*
batisında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi. T G2

- yabğu+Ø aɿa- : yabgu ata-

: ɿʒɿʒɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿ : ɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿ : ɿɿɿɿɿɿ : **ɿʒʁ** : ɿɿɹɹ : ɿʔ

.. ɿʒɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿ : ɿxɿɿɿɿɿ

... (a)ñta : **ý(a)bğu** : **(a)ɿ(a)di** : (a)ñta k(i)sre : küsgü yılq̣a : s(i)nl(e)gde küç k(a)ɾa
 ɓod(u)ñ t(e)m(i)ş : sin s(i)zde : küç k(a)ɾa : şub (e)rm(i)ş: ...*Orada yabgu atadı. Ondan*
sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş:
(Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç “Kara Su”dur. Ta G5

- el+Ø et- : devlet kur-
- örgin+Ø etit- : taht kurdur-

: ɹɿɿ : ɿʒʁ : ɹɿʁɿɿɿɿɿɿ : ɿʒʁ : ɹɿɿɿɿɿɿɿ : **ɿʒɿ** : ɿʒɿɿɿ : ɿxɿɿɿɿ

: **ɿɿɿɿɿ** : ɿɿɿɿɿɿɿ : ɿʒɿɿɿɿ : ɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿɿ : ɿɿɿɿ : ɿʔʁɿɿɿ : ɿʔʁ

ʒxɿɿ : ɿʔɿɿ

t(e)ñgride : ɓolm(i)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ğ(a)ñ : (a)ɿ(a)di : (e)l b(i)lge
 k(a)ɿun : (a)ɿ(a)di : k(a)ğ(a)ñ : (a)ɿ(a)ñ(i)p : k(a)ɿun (a)ɿ(a)ñ(i)p : ötụ̈k(e)n : orɿuşınɿa (a)ş
 öñg(ü)z : ɓ(a)ş k(a)ñ ıduq : ɓ(a)şı k(i)d(i)nin : örgin : ɓunɿa : (e)ti(t)d(i)m: *Tanrı'nın*
lütfıyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı, (eşimi de) İl Bilge Hatun atadı.
Kağan atanıp, hatun atanıp Ötüken ortasında, As Öngüz Başı'nın, Kan Iduk Başı'nın
batisında, hükümdarlık otağını burada kurdurdum. Ta G6

II. BÖLÜM

UYGUR KAĞANLIĞI YAZITLARININ GÖREVLİ DİL ÖGELERİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

1. EKLER (EK, EK+EK, EK+EDAT)

Tek başlarına anlamları olmayan, sözcüklerden sözcük türetmeye ya da sözcüklere durum, ilgi, kip, zaman ve kişi ile ilgili anlamlar katmaya yarayan görevli dil ögelerine ek denir (Ediskun, 1988: 100; Demir, 2004: 108). Eklerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- a. Dünya dillerinde üç türlü ek vardır: ön ek, iç ek, son ek. Türkçede sondan eklemeli bir dildir.
- b. Ekler dilde çok işlek ögelerdir.
- c. Ekler, anlamları olmadığı için, kelimeler dışında tek başlarına kullanılamazlar.
- d. Ekler, sesçe köklere uyucudurlar. Bu nedenle fonem bakımından her ekin kök gibi bir tek biçimi değil birden çok biçimi vardır.
- e. Dilimizde kimi kelimelerin ekleşmiş biçimlerini görmekteyiz (Edizkun, 1988: 101; Demir, 2004: 108-109).

Bu çalışmada ekler,

- 1. Yapım ekleri
- 2. Fiilimsiler / Eylemsiler
- 3. Çekim Ekleri

olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir.

-4. /+IIK/

Sıfat mahiyetinde aitlik ve mensubiyet ifadeli isimler ile bir şeye donanmış olma, bir şeye ait olma ifadeli gövdeler türeten ektir (Eraslan, 2012: 99).

- yıl+**lık**: yıllık
- kün+**lük**: günlük

: ᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ

bıng ý(ı)l(ı)k : tüm(e)n : künl(ü)k : bit(i)g(i)m(i)n : b(e)lgüm(i)n (a)nfa : ý(a)şı
t(a)şka : ý(a)r(a)t(ı)tđ(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazımı ve damgamı düz bir taşın
üzerine kazıttım. ŞU D8-9*

: ᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ : ᠤᠯᠤᠰᠢᠨᠠᠶᠢᠯᠢᠯᠢᠭ

bıng yıl(ı)k tüm(e)n künl(ü)k b(i)t(i)g(i)m(i)n b(e)lgüm(i)n bunfa ý(a)şı t(a)şka
ý(a)r(a)tđ(ı)m: *Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı ve damgamı burada yassı taşta
yazdırdım. Ta B2-3*

-5. /+çI/

Günümüzde Türk lehçe ve şivelerinde en çok kullanılan eklerden biri olan bu ek incelenen eserlerde sadece tek örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bir işi yapanı veya o mesleği edinenlerin genel adını yapan ektir. Moğolca +ci ekidir (Gabain, 2007: 43).

- alum+**çi**: alımcı, devlet alacaklarını teslim alan görevli

: ᠠᠯᠤᠮᠤᠴᠢ : ᠠᠯᠤᠮᠤᠴᠢ : ᠠᠯᠤᠮᠤᠴᠢ : ᠠᠯᠤᠮᠤᠴᠢ : ᠠᠯᠤᠮᠤᠴᠢ : ᠠᠯᠤᠮᠤᠴᠢ

bunça bod(u)n(u)ğ : (a)tın : yolın : ý(a)ğma : (a)lum : çisi: *Bunca boyları, onların
adları ve sanlarını Yagma boyunun tahsildar. Ta K5*

-6./+KAn/

İşlek bir ek değildir.

- ötü+**ken**: Ötüken (bölge, dağ adı)

ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ

ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ : ᠣᠳᠤᠬᠡᠨ

ሃዞሃዞ : ታሪካዊ : የሃይማኖት : ለሃይማኖት : የሃይማኖት : ታሪካዊ : ሃይማኖት : ሃይማኖት :
ሃይማኖት : ሃይማኖት :

b(a)y(i)rquu : t(a)rduş : b(i)lge : t(a)rk(a)n kutl(u)ğ : y(a)ğma t(a)bğ(a)ç : soğd(a)k
: b(a)şı : b(i)lige : s(e)ngün : uz öng : (e)rk(i)n: *Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutlug ve
Yagma-Tabgaç-Sogdak (işleri) Başu Bilge Sengün Uz Öng Erkin.* Ta K6

-3. /-mA/

İşlek değildir. Tek örnekte karşımıza çıkar.

- yel-me: öncü birlik, keşif birliği

: ሃይማኖት : ሃይማኖት : ሃይማኖት : ሃይማኖት : ሃይማኖት : ሃይማኖት : ሃይማኖት :

y(e)lm(e)sin : is : y(e)ring(e)rü : ıdm(ı)ş : y(e)lm(e)sin : m(e)n(i)ng (e)r (a)nıta :
b(a)şm(ı)ş: tıl tutm(ı)ş: *Keşif birliğini mütteliklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine
benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş.* ŞU D12

-4. /-nç/ (</-n-ç/)

Genellikle soyut anlam türeten bir ektir (Şen, 2014: 58).

- qıl-mç: kılma, yapma

...ገዢዎቹ ...: ገዢዎቹ : ገዢዎቹ

k(a)ra : bod(u)n qıl(ı)nç : ... küsgü yı...: *Halkın hareketleri ... Sıçan yıl(ında)* (MS
748). ŞU K12

-5. /-G/

Çeşitli anlamlar verir. Gabain bu ekin Moğolcada da aynı olduğunu belirtmiştir
(Gabain, 2007: 51). İncelenen metinlerde en çok kullanılan eklerden biridir.

- tap-ıg: hizmet

...ገዢዎቹ

t(a)p(ı)ğ birti...: *Hizmetime verdi...* ŞU B5

- ıla-g: ağaçlı, yer orman

: ሃይማኖት : ሃይማኖት

(e)k(i)n (a)ra ıl(a)ğ(ı)m : t(a)r(ı)ğl(a)ğ(ı)m: *İkisinin arasında ormanlarım, tarlalarım [bulunmaktadır].* Ta B4

- bil-ig: bilgi

ዛዮዛ : ታፎሃሉ : ተሃጋ : ዘጸዮዮ : ለዮህሉጥዮድ : ዮህሉዝጋዝሉ : ታፎሃሉ : ዮዮጸዛሉ : ሃጋዛድ :
ዛዮዮ : ዮዮዛ :

b(a)y(i)rquu : t(a)rduş : b(i)lge : t(a)rğ(a)n kutl(u)ğ : ý(a)ğma t(a)bğ(a)ç : soğd(a)k
: b(a)şı : b(i)lige : s(e)ngün : uz öng : (e)rk(i)n: *Bayırku Tarduş Bilge Tarkan Kutlug ve Yagma-Tabgaç-Sogdak (işleri) Başı Bilge Sengün Uz Öng Erkin.* Ta K6

-6. /-I/

Eş sesli zarf fiil ekinin aynısıdır. Ancak zamanla zarf fiil fonksiyonunu yitirmiştir (Alyılmaz, 1994: 12).

- teg-i: kadar

ጸጸክቶፍጥሊፎክ : ታተዮህገዮ : ዛዮዮ : ዞጽጥሉ : ጋዝ : ጋጋገድ : ዞጽጥ : ታተዮ

s(e)l(e)nge : kid(i)n : yılun : kol : b(e)rd(i)n : şing(a)r : şıp b(a)şınğa : t(e)gi
ç(e)r(i)g itd(i)m: *Selenge'nin batısından Yılun Kol'un (Irmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim.* ŞU D3

- қоd-ı: aşağı
- ýaz-ı: ova

: ተጸዛጋ : ፎጸዝ : ታተዮ : ተገጥ : ጸጠቱፎክድ

ý(a)zı kıft(ı)m : ök(ü)şi : s(e)l(e)nge : қоdı : b(a)rđı: *(Orayı) dümdüz / yerle bir ettim. Çoğu Selenge boyundan aşağı doğru gitti.* ŞU D4

-7. /-°n/

İşlek bir ek değildir. Tek örnekte görülmektedir.

- қıy-ıң: ceza

: ጸጸድ : ጋድቱ : ጸጸዛዮ : ተጋተዮጋጋገድጋገዛህዞጥሉ

(e)bin b(a)rķın ỳılqıřını : ւմ(a)ժ(1)m: կ1յ(1)ն : (a)յժ(1)m: *(Onların) yurtlarına, at sürülerine dokunmadım. Cezalarını emrettim. ŞU D2*

-8. /-°ş/

Fiilin neticesini bildiren soyut isimler türetir (Eraslan, 2012: 108).

- sünġ-üş: savaş

: ԽՏԴԴԴ : 1ՏՂՏ : ԴՄԼԻԼ: ԽՅԴԴԴ : ԵՅ : ԴԱԳ : ԴԿԿ : ԴԴ

s(e)l(e)nġe : k(e)çe : uğu : յորժ(1)m : sünġ(ü)şde : ԽԴ(u)p : on (e)r(i) 1(ժ)(1)m: *Ben Selenge'yi geçerek takip ettim. Savaşta on eri tutarak gönderdim. ŞU D4*

-9. /-°I/

Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU, bu ekin zamanla unutulduğunu, bunun sebebinin de tek heceli kelimelerin genellikle kök sayıldığı ve eldeki birkaç örneğin de bu sebeple istisna sayılmasını göstermiştir (Hacıeminoğlu, 1990: 71).

- kōö-1: göl

: ԿՍԴԲԻ : ԵԴԴԴԴԴԴԴԴԴԴԴ : ԴԴԴ : ԵԴԴԴԴԴԴԴԴԴԴԴ

...boz oġ b(a)şın : (a)k(1)za : uç(u)z kōölke (a)t(1)ġ(1)n : tōke b(a)r(1)m: ... *Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K3*

- ku-1: kul, köle

: ԴԴԴԴ : ԴԴԴԴԴ : ԴԴԴԴ : ԴԴԴԴԴ : ԴԴԴԴԴԴԴԴԴ : ԴԴԴԴԴԴԴԴԴ

(e)ki ý(a)nġıķa : kün toġ(u)ru : sünġ(ü)şd(ü)m : kul(1)m : künġ(i)m : bođ(u)n(u)ġ : *t(e)nġri...: İkinci gün tan vaktinde savaştım. Kölelerim, cariyelerim ve milletimi Tanrı: ŞU D1*

-10. /-°m/

İşlek bir ek değildir.

- ked-im: giyim, kuşam

ԴԴԴԴ : ԴԴԴԴԴԴԴԴԴ : ԴԴԴ : ԴԴԴԴԴԴԴԴԴԴԴԴ

biş yüz k(e)d(i)ml(i)g : ý(a)d(a)ğ : bir (e)ki ş(a)ş(ı)p : k(e)lti : *Beş yüz kişilik özel giyimli / zırhlı piyadeden bir iki kişi şaşıp geldi.* ŞU G9

-11. /-°(y)U/

- öt-(ü)r-ü: ötürü, dolayı

: 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪

(a)n̄ta : ötrü : tür̄g(i)ş : k̄(a)r̄luq(u)ğ t̄(a)b̄(a)r̄ıñ : (a)l̄(ı)p : (e)bin : ý(u)l̄ıp : b̄(a)r̄m̄(ı)ş: *Bundan dolayı Tür̄gişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler.* ŞU G5

-12. /-GUçI/ (-GU+çI)

Daha çok fail ismi yapmaktadır (Alyılmaz, 1994: 13).

- bid-güçi: keşifçi, öncü

: 𐰽𐰪𐰆𐰪...𐰽𐰪 : 𐰽𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪𐰽𐰪𐰆𐰪

bidgüçi (e)r : (a)n̄ta : ıt...lti: *Oradan keşifçi / öncü er gönderdim.* ŞU G3

-13. /-°z/

Arkaik bir ektir. İşlek değildir (Alyılmaz, 1994: 15).

- ba-z: tabi, bağımlı

: 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪

t̄(a)b̄ḡ(a)ç̄ka : b̄(a)z̄l̄(a)n̄m̄(ı)ş : uyğur : k̄(a)ğ̄(a)n̄ : ..oq : ol̄(u)r̄m̄(ı)ş: *Çin'e bağımlı olmuş Uygur Kağan(lar)ı ...-ok(ta) oturmuş.* T K5

-14. /-sIG/

Aslında gelecek zaman ve gereklilik isim-fiil eki olup bazı teşkillerde kalıplaşır (Eraslan, 2012: 118).

- toğ-sıq̄: doğu

...𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪...𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪𐰽𐰪𐰆𐰪 𐰽𐰪𐰆𐰪 : 𐰽𐰪𐰆𐰪𐰽𐰪𐰆𐰪𐰽𐰪𐰆𐰪

-2. /+°K-/

İşlek olmayan bu ek incelenen eserlerde sadece dört örnekte karşımıza çıkar.

- taş+ı^ğ-: taşı-, dışarı çıkar; sefere çık-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆

tuğ : t(a)şı^ğ(a)r : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: *(Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin eri geldi.* ŞU D5-6

- yol+u^ğ-: karşılaşt-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰽𐰺𐰍𐰆... : 𐰽𐰺𐰍𐰆𐰽𐰺𐰍𐰆𐰽𐰺𐰍𐰆 : D𐰽𐰺𐰍𐰆𐰽𐰺𐰍𐰆

bir y(i)g(i)rm(i)nç (a)y : s(e)k(i)z y(i)g(i)rmike : ... yoluğd(u)m: *On birinci ayın on sekizinde ... karşılaştım.* ŞU G1

- iç+ik-: tabi ol-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆

y(a)na : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

-3. /+IA-/

İncelenen eserlerde en çok kullanılan eklerden biridir.

- baz+la-n-: bağımlı ol-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆

t(a)bğ(a)çka : b(a)zl(a)n(m)ış : uyğur : k(a)ğ(a)n : ..oğ : ol(u)r(m)ış: *Çin'e bağımlı olmuş Uygur Kağan(lar)ı-ok(ta) oturmuş.* T K5

- kış+la-: kışı geçir-

: 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆 : 𐰽𐰺𐰍𐰆

(a)nıta : y(a)na : tüşd(ü)m : ötüğ(e)n irin : kışl(a)d(ı)m: *Oradan yine döndüm. Ötüken'in güney (yakasında) kışladım (kışı geçirdim).* ŞU D7

- **yay+la-**: yazı geçir-

- **yaka+la-**: sınır tayin et-, sınır belirle-

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

ý(a)y (a)n̄ta : ý(a)y!l(a)d(ı)m : ý(a)ka : (a)n̄ta : ý(a)k(a)l(a)d(ı)m : b(e)lgüm(i)n : bit(i)g(i)m(i)n : (a)n̄ta : ý(a)r(a)t(ı)tđ(ı)m: *Yazın orada yayladım (yazı geçirdim). Sınırı orada tayin ettim. Damgamı ve yazıtımı orada yazdırdım.* ŞU D8

- **yıl+la-**: yıl geçir-

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽..𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

t(a)kığu yıl... ýorıd(ı)m ýıl!l(a)d(ı)m: *Tavuk yıl(ında) (MS 745) sefere çıktım. Bir yıl geçirdim.* Ta G2

- **çerig+le-**: asker veya ordu sevk et-

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

s(e)l(e)n̄g(e)ke : t(e)gi : ç(e)r(i)gl(e)di: *Selenge'ye kadar asker yerleştirdi(ler).* ŞU D4

-4. /+gAr-/

İşlek değildir. Birkaç örnekte karşımıza çıkar.

- **iç+ger-**: tabi ol-, kendisine tabi kıl-, bağla-

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

... (a)n̄ta : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : k(a)n̄(a)n̄ta : ýoq boş : türük : boş(u)n(u)ğ (a)n̄ta : (i)çg(e)rt(i)m: *Orada dövdürttüm. Han(larını) orada (tutsak aldım.) (Ordusu) orada yok oldu. Türk halkını orada (kendime) bağladım.* Ta D8

- **taş+gar-**: dışarı çıkar-

: 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

kırk(ı)z : t(a)pa : (e)r ıdm(ı)ş : siz t(a)sıq(ı)n̄g : çık(i)g t(a)sğ(a)r(ı)n̄g : tim(i)ş: *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

: 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰺𐰍𐰏𐰺𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏

kırk(ı)z t(a)pa (e)r ıdım(ı)ş siz t(a)şığ(ı)nğ çık(i)g t(a)şğ(a)r(ı)nğ tim(i)ş: *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş. ŞU D10*

- ko-ṭ-: koy-, bırak-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏

(a)nı : ...ğ(u)ru ý(a)ğ(ı)r (a)d(a)k(ı)n s(e)k(i)z(i)nğ (a)ý b(e)n uđu ýorıd(ı)m (e)b(i)m(i)n (e)rs(e)günte ýula költe koṭ(d)(u)m (a)nıta irt(i)m: *Onu ... ağır ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden yürüdüm. Ersegündeki Yula Gölü’nün yanında otağımı kurdum. Orada yetiştim. ŞU G4*

- ko-ḍ-: koy-; bırak-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏

k(e)ntü boḍ(u)n(u)m : tid(i)m : uğu : k(e)l(i)nğ tid(i)m : koḍ(u)p b(a)rđım k(e)lm(e)di: *“(Ey halkım) gelin” dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim. (Ama) (onlar) gelmediler. ŞU D2-3*

-3. /-KUr-/

Yaptırım ekidir (Gabain, 2007: 59). Fiil kök veya gövdelerine gelerek yaptırımlı fiil türetirler.

- tuṛ-ğur-: kaldır-; bırak-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏

(e)bin b(a)rķın ýılqışını : urm(a)d(ı)m : kıy(ı)n : (a)ýd(ı)m : tuṛğuru koṭ(d)(ı)m: *(Onların) yurtlarına, at sürülerine dokunmadım. Cezalarını emrettim. (Sonra) (onları) oldukları gibi bıraktım. ŞU D2*

-4. /-°ş-/

Türkçede işteşlik ekidir. Fiil kök veya gövdelerine gelerek işteş filler türetir (Gabain, 2007: 60). Fiil gövdelerine gelen işteşlik eki sebebiyle fiilin belirttiği hareket özne ve nesne tarafından ortak yapılır.

- kabı-ş: kavuş-

: 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤𐰠𐰍𐰤

kör bodk(a)lıda : k(a)b(ı)ş(a)l(ı)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

- sünġ-(ü)ş: savaş-

: 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤𐰠𐰍𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤

(e)ki y(a)nġıka : kün toġ(u)ru : sünġ(ü)şd(ü)m : İkinci gün tan vaktinde savaştım. ŞU D1

: 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤𐰠𐰍𐰤 : D𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤

tört(ü)nġ (a)y toġ(u)z y(a)nġıka sünġ(ü)şd(ü)m ş(a)nġd(ı)m: Dördüncü ayın dokuzuncu gününde savaştım; mızrakladım. ŞU D3

- yama-ş: katıl-

: 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 ...

...ġ(ı)n : y(a)m(a)şdı : bınġa yorıd(ı)m : ozm(ı)ş t(e)g(i)n : ud(u)rġ(a)nıta : yorıyur: ... (bize) katıldı. Bin kişilik askeri birlik ile yürüdüm. “Ozmış Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor. Ta D6

-5. /-°I-/

İşlek bir ektir. Fiil kök veya gövdelerine gelerek edilgen ve dönüşlü fiiller türetir.

- tir-il-: toplan-

: 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤

k(a)[r]luġ b(a)şm(ı)l ... tir(i)l(i)p : Ka[r]luklar ve Basmıllar ... toplanıp: ŞU G12

- tūt-ul-: tutul-, ele geçiril-; yönetil-

: 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰪𐰾𐰏𐰤..

....(a)ġ(ı)nı(u)rı uyġ(u)r k(a)n(ı)m tūt(u)lm(ı)ş: Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu. T B4

- **toogıt-tur-**: sivri uçlu herhangi bir nesneyle vur-; vurdurt- dövdürt-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)n̄ta toogı(ı)t(tu)rı(ı)m k(a)n̄(a)n̄ta yooq boftı türük boğ(u)n(u)ğ (a)n̄ta (i)çg(e)rt(i)m: *Orada dövdürttüm. Han(larını) orada (tutsak aldım.) (Ordusu) orada yok oldu. Türk halkını orada (kendime) bağladım.* Ta D8

-9. /-°t-/

Nadiren bağlama ünlüsü alan ek yaptırma ve edilgenlik bildirir (Gabain, 2007: 60).

- **ar̄ta-t-**: boz, bozguna uğrat-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

s(e)k(i)z oğ(u)z ý(a)ş(ı)ma : ýıl(a)n̄ yılka : türük : (e)l(i)n̄ (a)n̄ta : bulğ(a)d(ı)m : (a)n̄ta : (a)r̄t(a)t̄d(ı)m: *Yirmi sekiz yaşımda, Yılan yılında (MS 741), Türk yurdunu o zaman karıştırdım (ve) o zaman bozguna uğrattım.* Ta D5

- **ýap-ıt-**: yaptır-, yaptırt-

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

şoğd(a)k̄ t̄(a)bğ(a)çka s(e)l(e)n̄g(e)de b̄(a)ȳ b̄(a)lığ̄ ý(a)p̄(ı)t̄ı b̄(e)rt(i)m: *Selenge'de Soğdlulara ve Çinliere Bay Balık'ı inşa ettirdim.* ŞU B5

Tablo 7: Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda Türetme Ekleri

Ffye	İfye	Fiye	İiye
/-mA-/	/+A-/	/-A+/	/+°nç+/
/-d/	/+K-/	/-°KA+/	/+IlG+/
/-KU _r -/	/+lA-/	/-mA+/	/+nti+/
/-°ş-/	/+gAr-/	/-°nç+/	/+IlK+/
/-°l/	/+d-/	/°G+/	/+çI/
/-°n-/	/+U-/	/-I+/	/+Kan+/
/-°r-/	/+I-/	/-°n+/	/+°çA+/
/-tUr-/		/-°ş+/	/+°KI/
/-°t-/		/-°l+/	/+lAG+/
		/-°m+/	/+ng+/
		/-°(y)U+/	
		/-GUçI	
		/-°z+/	
		/-sIG+/	
		/-mIr+; -mUr+/	
Toplam: 41			

1.2. FİİLİMSİLER / EYLEMSİLER

Türkçede hiçbir fiil kök veya gövdesi ek almadan kullanıma çıkamaz. Fiil kök veya gövdelerini başka bir varlığa bağlamak onları isimleştirmekle mümkündür (Alyılmaz, 1994: 84). Fiil kök veya gövdelerine fiilimsi ekleri getirilerek onların isim gibi hareket etmeleri sağlanır. Fiilimsiler, geçmiş eylem, geleceği ad soylu olan yapıların ortak adıdır (Üstünova, 2016: 165). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen fiilimsiler üç başlık altında incelenmiştir:

- 1. İsim-fiiller / mastarlar
- 2. Sıfat-fiiller / ortaçlar
- 3. Zarf-fiiller / ulaçlar (Alyılmaz, 1994: 85).

1.2.1. İsim-Fiiller / Mastarlar

Türkçenin yazılı takip edilen en eski dönemi olan (kök)Türkçe Dönemi'nde eylem kök veya gövdeleri /+mA/, /+GAl/, /+mAK/, /+GUIUK/, /+°ş/ eklerinden birini alarak iş, oluş, hareket, yargı vb. bildiren çekimli isim fiil yapısı oluştururlar (Alyılmaz, 1994: 84). İncelenen eserlerde ise isim fiiller /-mA/ ve /-°ş/ ekleriyle yapılmıştır

-1. /-mA/

- yel-me: atlarla dört nala gitme, keşif birliği

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠

y(e)lm(e)sin : is : y(e)riŋg(e)rü : ıdm(ı)ş : y(e)lm(e)sin : m(e)n(i)ŋg (e)r (a)nıta :
b(a)şm(ı)ş: tıl tutm(ı)ş: *Keşif birliğini mütteliklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş.* ŞU D12

-2. /-°ş/

- sünġ-üş: savaş

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰠

s(e)l(e)ŋge : k(e)çe : udu : yorıd(ı)m : sünġ(ü)şde : tut(u)p : on (e)r(i) ıt(d)(ı)m:
Ben Selenge'yi geçerek takip ettim. Savaşta on eri tutarak gönderdim. ŞU D4

-2. /-TIK/ (</-T+OK/)

Genelde görülen geçmiş zaman anlamı ifade eden bu ek incelenen metinlerde çok sık kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 87).

-2.1. İsim olarak kullanılışı

- ý(a)rlıka+**duq** için: lütfettiği için
- igit+**tük** için: besleyip doyurduğu için

: ǯkYk : YǯY'Y'k YǯY : YkY : **Bkcl** : YǯY'Y'Y'Y'Y' : YkY'**ǯǯǯǯǯǯ**Y'Y'Y'Y'Y' : Y'Y'

üze : kök t(e)ngri ý(a)rlı**(ı)k(a)duq** üç(ü)n : (a)şra ý(a)ğ(ı)z y(e)r : **ig(i)t(t)ük** : üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

-2.2. Sıfat olarak kullanılışı

- tenğri kılın+**tuq** [anta]: gökyüzü yaratıldığı zaman

: ǯǯǯ : Y'Y' : Y'Y'Y' : **ǯǯǯǯǯǯ** : Y'Y'...

...[te]ngri : **kıl(ı)ntuqda** : uyg(u)r : k(a)ğ(a)n : ol(u)rım(ı)ş: *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş.* T K1

-2.3. Yüklem ismi olarak kullanılışı

- kelme-**dük** (kel-me-**dük**+Ø-Ø+Ø): gelmedik

: Y'Y'k**Bxǯ**Y'Y' : Y'Y'Y' : ǯǯY'Y'

k(a)rluq : işinğe : k(e)lm(e)**dük** tidi : *Karluk ittifakı için gelmedik dedi.* ŞU G1

-3. /-mİş/

İşlek bir sıfat-fiil eki olan /-mİş/, incelenen eserlerde sıfat olarak ve yüklem fiili olarak kullanılmıştır.

-3.1 Sıfat olarak kullanılışı

- tenğride bol-**mış** bilge kağan: Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş Bilge kağan
- el et-**miş** bilge kağan: devlet kurmuş Bilge Kağan

ᠲᠠᠭᠤᠨ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ

t(e)nḡride : **bolm(i)ṣ** : (e)l **(e)tm(i)ṣ** : b(i)lge k(a)ḡ(a)n : (a)t(a)dı. *Tanrı'nın lütfıyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.* Ta G6

-3.2. Yükleme fiili olarak kullanılışı

- el **tuṭ-miṣ** (el **tuṭ-Ø-Ø-miṣ**+ Ø-Ø+Ø): yaşamış

ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ

(a)n(i)nḡ (e)li : üç yüz : yıl : (e)l **tuṭm(i)ṣ**: *Onun devleti üç yüz yıl yaşamış.* T K2

- **baṛ-miṣ** (**baṛ-Ø-Ø-miṣ**+ Ø-Ø+Ø):

: ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ

(a)nṭa : ötrü : **türg(i)ṣ** : k(a)rḷuḡ(u)ḡ t(a)b(a)rın : (a)l(i)p : (e)bin : **ḡ(u)lup** : **b(a)ṛm(i)ṣ**: *Bundan dolayı Türkişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp gitmişler.* ŞU G5

1.2.2.2. Geniş Zaman Sıfat-Fiilleri

-1. /+°GmA/

İncelenen eserlerde sadece isim olarak kullanıma çıkmaktadır.

- **yaraṭ-ıḡma**: yaratan
- **biti-gme**: yazan

: ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ

bit(i)gme : bunu **ḡ(a)r(a)t(i)ḡma** [bilge] kṭl(u)ḡ t(a)rḡ(a)n : s(e)nḡün : *(bunu) yazan, bunu yapan Bilge Kutlug Tarkan Sengün'(dür).* Ta K5

ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ : ᠲᠠᠭᠤᠨᠰᠡᠭᠡᠭᠡᠭᠡ

bunu : **ḡ(a)r(a)t(i)ḡma** böke **tuṭ(a)m**: *Bunu yapan Böke Tutam(dır).* Ta TK

1.2.3. Zarf-Fiiller / Ulaçlar

Olumlu veya olumsuz fiil kök veya gövdelerine gelerek bir hareket veya oluşu başka bir hareket veya oluşla belirtmek için kullanılmaktadır (Alyılmaz, 1994: 96). Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, ulaçların eylemin yapanı ve yapılma zamanını verme konusunda diğer eylemsilere göre daha yetkin olduğunu belirtmektedir (Üstünoğlu, 2016: 183). Zarf fiiller beş grupta incelenmiştir:

- 1. Hâl zarf-fiilleri
- 2. Zaman zarf-fiilleri
- 3. Sebep zarf-fiilleri
- 4. Hedef zarf-fiilleri
- 5. Kuvvetlendirme zarf-fiilleri (Alyılmaz, 1994: 98).

1.2.3.1. Hâl Zarf-Fiilleri

-1. /-A/

İşin hareket biçimini, durumunun bildiren zarf fiiller yapan bu zarf fiil eki (Alyılmaz, 1994: 98) incelenen metinde en sık kullanılan eklerden biridir.

- aķız-a: hücum ederek
- t  k-e barmış: döküvermiş

:         :               :      :           

boz oĝ b(a)şın : (a)  (ı)za : u  (u)z köşke (a)t  (ı)ĝ(ı)   : t   e b(a)  m(ı)ř: Boz-Ok liderine hücum ederek atlıstıyla (onu) U  uz G   'e döküvermiş. T K3

-2. /-mATI(n)/

  ncelenen eserlerde tek yerde geçmektedir.

- y   a-ma  n  : uygunsuz bir şekilde

:       :         :         

  (a)  ma  n   :   (a)      : k(e)  m(i)ř : Uygunsuz bir şekilde d  şmanlaşarak gelmiş.

şU D10

b(e)n : s(e)l(e)nge : k(e)çe : udu : yorıd(ı)m : *Ben Selenga'yı geçince takip ettim.*

ŞU D4

-2. /-TIKTA/ (</-TIK+TA/)

İncelenen eserlerde **-dığında, dığı zaman** anlamlarında kullanılmaktadır.

- kılın-tuğda: yaratıldığında

: 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰺𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍...

[te]nğri : kıl(ı)ntuğda : uyğ(u)r : k(a)ğ(a)n : ol(u)r(m)(ı)ş: *Gökyüzü yaratıldığında*

Uygur kağanı tahta oturmuş. T K1

-3. /-°r erkli/ (</-°r er-k+li/)

İncelenen eserlerde tek örnekte karşımıza çıkmaktadır. Geldiği fiil kök veya gövdesine **-dığı zaman, -dığı** sırada anlamları veren zarf fiil yapmaktadır (Alyılmaz, 1994: 103).

- t(a)şuğ-aş erkli: taşınırken, çıkarıldığı sırada

: 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏

tuğ : t(a)şuğ(a)r : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: *(Tam ordumun) sancağı*

çıkılırken keşif birliğinin eri geldi. ŞU D5-6

1.2.3.3. Sebep Zarf-Fiilleri

-1. /-TIK(In) UÇUn/

Bu birleşme yazıtlarda -dığı için, -için anlamları vermektedir (Alyılmaz, 1994: 105).

- yarlıka-đuğ üçün: lütfettiği için
- igit-tük üçün: besleyip doyurduğu için

𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 :

üze : kök t(e)nğri y(a)r(l)(ı)k(a)đuğ üç(ü)n : (a)şra y(a)ğ(ı)z y(e)r : ig(i)t(t)ük :

üç(ü)n : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lütfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

(a)n(i)nġ (e)li : üç yüz : yıl : (e)l tıtm(i)ş: *Onun devleti üç yüz yıl yaşadı.* T K2

- örgin+Ø : taht

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

k(a)ş(a)r quur(ı)ğ : qoonı : çıt : tikdi : **örg(i)n** : y(a)r(a)tdı : y(a)yl(a)dı...: *Kasar'ın batısında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi.* T G2

- tuğ+Ø : sancak

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

tuğ : t(a)şuğ(a)r : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti: *(Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin eri geldi.* ŞU D5-6

İsimlerde teklik ekinin eksiz kullanımının yanında arkaik teklik eki olan /+n/ ekinin de çok sık kullanıldığı görülmektedir. Bunlar:

- be+n: ben

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

b(e)n : (a)nıta : k(i)sre : ıt yılğa : üç k(a)rıuğ : y(a)bl(a)k ş(a)k(i)n(i)p : t(e)ze b(a)rđı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

- se+n: sen

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

y(a)na : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : **s(e)n** tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l : tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

- teg+in: prens

: 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰 : 𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌰

ozm(ı)ş **t(e)g(i)n** : uğ(u)rğ(a)nıta : yorıyur : t(e)di : (a)nı algıl t(e)di: *“Ozmış Tigin Udargan'dan (bize doğru) yürüyor” dedi. “(Git ve) onu (tutsak) al!” dedi.* Ta D6

1.3.1.1.2. İsimlerde çokluk

İncelenen eserlerde isimlerin çokluk şekilleri bazı ekler ve çokluk bildiren kelimeler vasıtasıyla üç şekilde yapılmaktadır. Bunlar:

- 1. Eklerle (morfolojik usulle) çokluk yapımı
- 2. Kelime / kelime gruplarıyla (sentaktik usulle) çokluk yapımı
- 3. Çokluk bildiren kelime grupları + çokluk ekleriyle (sentaktik usul + morfolojik usul) çokluk yapımı (Alyılmaz, 1994: 38; Alyılmaz, 2017: 95).

1.3.1.1.2.1 Eklerle (morfolojik usulle) çokluk yapımı

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda eklerle çokluk yapımı /+^on/, /+IAr/, /+^ot/, /+^oz/ görevli dil öğeleri ile yapılmaktadır. İncelenen eserlerde geçen örneklerden bazıları şunlardır:

-1. /+^on/

İşlek değildir. Sadece bodun ve eren kelimelerinde karşımıza çıkar.

- bod+un: halk, millet

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 :

yüz s(e)ngüt : bir tüm(e)n : bod(u)n : k(a)zg(a)ntı: (Onlardan) yüz general ve on bin (kişilik) bir halk kazandı. Ta K1

- er+en: erler, askerler, yiğitler

: ... 𐰽 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : ..𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 :

töl(i)s b(e)gl(e)r oğlu bing b(a)şl... töl(i)s külüg (e)r(e)n t(a)rduş b(e)gl(e)r : oğlu bing b[aşl] : t(a)rduş : k[ülüg eren tarduş: Tölis Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tölis'in ünlü erleri; Tarduş Beylerinin oğulları Binbaşı(lar): Tarduş'un ünlü erleri; Tarduş Işbaralar. Ta B7

-2. /+IAr/

Türkçenin tarihi dönemlerinden itibaren en çok kullanılan ve değişmeyen çokluk ekidir. İncelenen eserlerde ise sadece beg kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde kullanımı artmış ve gelişimini sürdürmüştür (Üstünova, 2012: 382).

- beg+ler: beyler

: 𐰉𐰺𐰽𐰸 : 𐰉𐰺𐰽𐰸 ... 𐰺𐰽𐰸𐰺𐰽𐰸

tooq(u)z oğ(u)z **b(e)gl(e)ri** : k(e)lti : *Dokuz Oğuz ... beyleri geldi.* ŞU D10

-3. /+°t/

Çok işlek değildir.

- tarḡat < tarḡan : tarkanlar

: 𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽

çik boğ(u)ḡka : tuṭuq : (a)t birt(i)m : ıṣb(a)r(a)ş : **t(a)rk(a)t** : (a)nṭa : (a)nṭol(a)d(ı)m : *Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim ve orada Işbara ve Tarkan unvanlarını sundum.* ŞU G2

-4. /+°z/

Arkaik bir ektir.

- kırḡ+ız: Kırgız, Kırgızlar
- si+z: siz

: 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽

kırḡ(ı)z : t(a)pa : (e)r ıdm(ı)ş : **siz** t(a)şıǵ(ı)nǵ : çik(i)g t(a)şǵ(a)r(ı)nǵ : tim(i)ş : m(e)n : t(a)ş ıǵ(a)ýıý : tim(i)ş : *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

- oğ+uz (ok~uz) : Oğuzlar

: 𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽 : 𐰽𐰽...𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽

(a)şnuḡı : t(a)bǵ(a)çd(a)ḡı : **oğ(u)z** : türük : t...m(ı)ş : (a)nṭa : k(a)t(ı)lm(ı)ş : *Daha önce Çin’de olan Oğuz (ve) Türk halkı ... orada katılmış.* ŞU G8

1.3.1.1.2.2. Kelime veya kelime gruplarıyla (sentaktik usulle) çokluk yapımı

Yazıtlarda isimlerin çokluk şekillerinin ifadesinde çoğunlukla sentaktik usul kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 40). Bu tarz çokluk yapımında çokluk anlamı taşıyan isimlerden, sıfatlardan ve bazı tekrar gruplarından faydalanılmıştır.

toğ(u)z oğ(u)z boğ(u)ñ(u)m(ı)ñ : tirü qubır(a)ıtı : (a)lt(ı)m : *Dokuz Oğuz halkımı derleyip bir araya getirdim.* ŞU K5

1.3.1.2. İyelik ve İyelik Çekimi

İyelik ismin kendisine ait olan unsurlarla, kendisinin ilgi bulunduğu kelimelerle ilişkisini ifade eden gramer yapısıdır ve bu yapılar çekimlidir (Alyılmaz, 1994: 47). Bu İyelik yapılarında isimlere iyelik eki getirilir.

İncelenen eserlerde iyelik çekimi çok sık kullanılmıştır. Bu ekler, kullanımlarına göre teklik ve çokluk olmak üzere iki grupta incelenmiştir (Alyılmaz, 1994: 47).

1.3.1.2.1. Teklik

Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda iyelik ekinin teklik çekimi /+m/ ve /+Ø/ ekleriyle yapılmaktadır. İncelenen eserlerde II. teklik şahıs iyelik eki bulunmamaktadır.

-1. /+m/ (I. Teklik Şahıs İyelik Eki)

- қаң+ı+m: kağanım

.....: 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤

𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : ý(a)şı t(e)gip : uçdı : oğlı : ý(a)bğum : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 boftı : *Kağanım öldü, oğlu yabgum kağan oldu.* T B5

- tigiti+m: prenseslerim
- kan+m: hanım

: 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤...𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤

𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤ma : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤𐰠𐰤 [𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤𐰠𐰤] (a)t(a)çuq b(e)gz(e)k(e)r çigşi : bıla b(a)ğa t(a)rğ(a)ñ : üç yüz : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤𐰠𐰤 : 𐰇𐰢𐰪𐰣𐰠𐰤 : *Prenslerimle birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu.* Ta K2

1.3.1.3.1. Belirten hâli / ilgi hâli

İsim tamlamalarında belirten ve belirtilen arasındaki ilgiyi ifade eden bu hali karşılamak için kullanılmaktadır.

-1. /+Ø/

- kağan+Ø at+1: kağan adı
- kaṭuṇ+Ø at+1: hatun adı
- ötüken+Ø kidin+Ø uç+1: Ötüken'in batı ucu
- tez+Ø baş+1: Tes (ırmağı) başı

: ṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ

: ṽṽ ... ṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ

t(e)nṽgride : ḃolm(1)ṽ : (e)l (e)tm(i)ṽ b(i)lge : ḃ(a)ḡ(a)n : (e)l b(i)lge : ḃ(a)ṭuṇ
**ḃ(a)ḡ(a)n (a)t(i)ḡ : ḃ(a)ṭuṇ (a)t(i)ḡ : (a)t(a)n(1)p ötüḡ(e)n : k(i)d(i)n : uçnṽta : t(e)z
ḃ(a)ṣnṽta : örg(i)n ... (a)nṽta : ṽ(a)r(a)t(i)tḡ(1)m: Tanrı'dan olmuş/ Tanrı'nın lütfuyla
Kağan olmuş/ devlet kurmuş Bilge Kağan, El Bilge Hatun, Kağan unvanını ve Hatun
unvanını alarak Ötüken'in batı tarafında, Tes (ırmağı) Başı'nda, hükümdarlık otağını
orada yaptırdım. Ta B1**

- kırkız+Ø қаn+1: Kırgız kağanı

ṽṽṽ.... ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ

**kırḡ(1)z ḃ(a)nı : kögm(e)n : irinte ... (e)rm(i)ṽ : Kırgız kağanı Kögmen Dağlarının
güney yakasında ...imiş. ŞU D11-12**

-2. /+(n)Inḡ/

- men+inḡ er+Ø+Ø: benim erlerim

: ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ : ṽṽṽṽṽṽṽṽ

y(e)lm(e)sin : is : y(e)rinḡ(e)rü : ıdm(1)ṽ: y(e)lm(e)sin : **m(e)n(i)nḡ (e)r (a)nṽta :
ḃ(a)ṣm(1)ṽ : ṽṽṽ ṽṽṽṽṽṽṽ : Keşif birliğini müttefiklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine
benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş. ŞU D12**

Ataçuk ve Begzeker Çigşi Bila Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu. Ta K2

- Ø+Ø kağan+ı+m: kağanım

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰺 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰺 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤...

t(e)ngri(i)de : bolm(i)ş : (e)l : (e)tm(i)ş ... **k(a)ğ(a)n(i)m** : ol(u)rtı : (e)l : tutdı:

Tanrı'nın tayin ettiği / Tanrı'nın lütfuyla kağan olan, devlet kurmuş ... kağanım tahta oturdu. Halkı yönetti. T D4

- Ø+Ø boğun+ı: halkı
- boz oq+Ø baş+ı: Boz-Ok lideri

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)nç(ı)p boğ(u)nı ... boz oq b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke (a)tı(ı)ğ(ı)n : töke

b(a)rm(i)ş: *Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz Göl'e döküvermiş. T K2-3*

- Ø+Ø künğ+ü+m kul+u+m: benim kullarım ve hizmetçilerim

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 ..𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

künğ(i)m : **kul(i)m** : boğ(u)n(u)ğ : t(e)ngri y(e)r : (a)nıta : (a)yu...rti : *Gök ve Yer*

(Gök ve yerin ruhu) halkın benim kullarım ve hizmetçilerim olduğunu söyleyi[ve]rdi. ŞU G9

- Ø+Ø kağan+ı+m: kağanım
- Ø+Ø yaş+ı+Ø: (onun) yaşı
- Ø+Ø oğ(u)l+ı+Ø: (onun) oğlu

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

k(a)n(i)m : **y(a)şı** t(e)gip : uçdı : **oğlı** : y(a)bğum : k(a)ğ(a)n boftı : *Kağanım öldü,*

oğlu yabgum kağan oldu. T B5

yüz s(e)ñgüt : bir tüm(e)n bod(u)n : k(a)zğ(a)nı : (Onlardan) yüz general ve on bin (kişilik) bir halk kazandı. Ta K1

- türük kıpçak+Ø: Türk Kıpçak

: ԹՅՎՋԻ : յԻԴԵԿԻ : իԼ...ԲԴԴԻ

türük [kıp]ç(a)k : (e)l(i)g yıl : ol(u)r(m)ış : *Türk [Kıp]çak elli yıl hüküm sürmüştü.* ŞU K4

- ozmış tigin+Ø: Ozmış Tigin

: ԹՅՎՋԻ : ԴԵԴԻ : ԹՅՎԻ

ozm(i)ş : tig(i)n : k(a)n bolm(i)ş : *Ozmış Tigin han olmuş.* ŞU K9

- üç karluq+Ø: Üç Karluklar

: ԴԵԴԻ : ԴՋԻ : ԴԴԻ : ԴԴԻ : ԴԴԻ : ԴԴԻ...

...üç k(a)rıluq : y(a)bl(a)k ş(a)k(i)n(i)p : t(e)ze b(a)rđı : kuş(ı)ya : on oga : kirti: *Üç Karluklar kötülük tasarlayıp kaçıp gitti. (Onlar) batıda On Oklara katıldılar / sığındılar.* ŞU K11

- sekiz oğuz toquz taşar+Ø: Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatarlar

: ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ :

bü..gükde : s(e)k(i)z oğ(u)z : toq(u)z t(a)t(a)r : k(a)lm(a)duq : *Bü[ke]gük'te Sekiz Oğuzlar ve Dokuz Tatarlar kalmadı.* ŞU D1

1.3.1.3.4. Nesne hâli

Bu hâl, geçişli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde öznenin yaptığı işten etkilenen varlığı belirtmektedir (Alyılmaz, 1994: 54). Nesne hâlini ifade etmek için /+Ø/, /+°G/, /+I/, /+nI/, /+°n/ görev elemanları kullanılmıştır.

-1. /+Ø/

- çit+Ø: çit
- örgin+Ø: taht

: ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ : ԴԴԴԻ :

k(a)ş(a)r quuṛ(ı)ğ : qoonṭı : **çıt** : tikdi : **örg(i)n** : ý(a)r(a)tdı : ý(a)ýl(a)dı: *Kasar'ın batısında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi.* T G2

- kara kum+Ø: Kara Kum

: 𐎠𐎵𐎶𐎶𐎠 : 𐎠𐎶𐎠

k(a)ra : **kum** (a)şm(ı)ş: *Kara Kum'u aşmış.* ŞU K8

- selenġe+Ø: Selenga

: 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠

b(e)n : **s(e)l(e)ġe** : **k(e)çe** : uḏu : ýorıd(ı)m : *Ben Selenga'yı geçerek takip ettim.* ŞU D4

- yabġu şad at+Ø: yabgu ve şad adı

: 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠 :

(e)ki : oġl(u)ma : **y(a)bġu** : **ş(a)d** (a)t birt(i)m : t(a)rđ(u)ş : töl(i)s : bod(u)nka : birt(i)m : *İki oğluma “Yabgu” ve “Şad” unvanı verdim. (Onları) Tarduş ve Tölis boylarına (yönetici olarak) görevlendirdim.* ŞU D7

- az er+Ø: az adam

: 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠

isi y(e)r t(a)pa : **(a)z** **(e)r** ıt(d)(ı)m : *Müttefiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim.* ŞU D11

- bay balıġ+Ø: Bay Balık

: 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠

şoġd(a)k : t(a)bġ(a)çka : s(e)l(e)ġ(e)de : **b(a)y** **b(a)lıġ** : ý(a)p(ı)tı b(e)rt(i)m : *Selenge'de Soġdlulara ve Çinliere Bay Balık'ı inşa ettirdim.* ŞU B5

-2. /+°G/

- türük boduġ+ug: Türk milletini

: 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠 : 𐎶𐎶𐎠𐎶𐎠

: ԽԶԿՆԵՐ : ԻՎՆԵՐ : ԵԵՏԿՆԵՐ

ür(ü)ng : b(e)g(i)g k(a)ra buluğ(u)ğ : **(a)nı** ol(u)r(m)ış : *Ürüng Bey'i, Kara Bulukug'u Anı'da oturtmuş.* ŞU D10

- $\text{bu} + \emptyset$: burada

: ገጃጵዛዕነጋ : ገጵዛ : ነጋ : ሥጥፍጥጽ : ሥጥፍሃጽ : ገፅተ : ዮጥፍ ጥሃ...

...(e)ls(e)r (i)lg(e)rü : qoonfı : b(e)lgüsin : bit(i)gin : **bu** : urtı : **bu** ý(a)r(a)tđı :
doğuya kondu ve damgasını, bengü taşını bu(rada) yazdırdı, bu(rada) yarattı. T G3

-2. /+A/

- bükegük+e: Bükegük'te

: ᄃᄃᄃᄃ : ᄃᄃᄃᄃᄃᄃ

bük(e)güke : y(e)td(i)m : *Bükegük'te yetiştim.* ŞU D1

-3. /+°G/

- **kaşar quurı+ğ**: Kasar'ın batısında

[illegible]

k(a)ş(a)r quur(i)ğ : qoonı : çıt : tikdi : örg(i)n : ý(a)r(a)tđı : ý(a)ýl(a)dı....
Kasar'ın batısında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi. T G2

-4. $/+kA/$

- uçuz kööl+ke: Uçuz Göl'e

: 1840 : 5Bh : 2018 : 57Y[NB4] 11

uç[uz kööl]ke : (a)tł(ı)ğ(ı)n : töke : b(a)rın(ı)ş: (onu/onları) Uçuz Göl’e atlısıyla
dökmüş, yok etmiş. Ta D2

: ሃጽዛሳቸው : ዓየፋለቸውበካለ : ተቀምጠው : በተሻለነት : የሚገኝ : ነ

(a)n̈ç(1)p b̈oğ(u)nı b̈oz oğ b̈(a)şın : (a)k(1)za : **uç(u)z köölke** (a)tı(1)ğ(1)n : ẗöke
b̈(a)ım(1)ş: *Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz
Göl'e döküvermiş.* T K2-3

yoğra : ý(a)r(ı)şda : süsin : (a)nıta : ş(a)nçd(ı)m : *Yogra Yarış'ta ordusunu orada mızrakladım.* ŞU G7

-6. /+In/

- ötüken ir+in: Ötüken'in güney yakasında

: 𐰽𐰺𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭

ötük(e)n irin : kışl(a)d(ı)m : *Ötüken'in güney yakasında kışladım (kışı geçirdim).* ŞU D7

- tiz başı çıtım+ın: Tez Başında'ki çitli konağımda

: 𐰽𐰺𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰺𐰠𐰢𐰫𐰭𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭

tiz b(a)şı: çıt(ı)m(ı)n ý(a)ýl(a)d(ı)m : ý(a)ka : (a)nıta : ý(a)k(a)l(a)d(ı)m: *Tes Başı'ndaki çitle çevrili konağımda yayladım (yazı geçirdim). Sınırı orada sabitledim.* ŞU G2

7. /+TIn/

- tiz başı kaşar kır+ın: Tes Başı ve Kasar'ın batısında

: 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 𐰽𐰺𐰠𐰢𐰫𐰭𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭

tiz b(a)şı : (a)nıta : k(a)ş(a)r kır(ı)d(ı)n örg(i)n (a)nıta : it(i)td(i)m: *Aynı y[ıl]... tahtımı Tes Başı Bölgesi ve Kasar'ın batısında kurdurdum* ŞU D8

-8. /+rA/

- iç+re: içeride

: 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭𐰠𐰢𐰫𐰭 : 𐰽𐰠𐰢𐰫𐰭

içre : b(e)n bulğ(a)yın : t(i)m(i)ş *Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım demiş.* ŞU G4

kırk(ı)z : t(a)pa : (e)r ıdm(ı)ş : siz t(a)şığ(ı)nğ : çık(i)g t(a)şğ(a)r(ı)nğ : tim(i)ş : m(e)n : t(a)ş ığ(a)yıy : tim(i)ş : *Kırgızlara adam gönderip “Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım” demiş.* ŞU D10

- isi yer+ **ta**pa:

: 𐰽𐰆𐰠𐰢𐰣 : 𐰽𐰠𐰢𐰣𐰢𐰣

isi y(e)r t(a)pa : (a)z (e)r ıt(d)(ı)m : *Müttefiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim.* ŞU D11

- yerin **ta**pa: evlerine doğru

: 𐰽𐰢𐰣𐰣 : 𐰽𐰠𐰢𐰣𐰢𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣

tuş(u)p : y(e)rin **t(a)pa** : b(a)rđı : *kalkıp kendi yurtlarına gittiler.* ŞU G6

-2. /+GArU/

- il+**gerü**: doğruya doğru

: 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣

(a)nğ(ı)p : ol yıl : küz(i)n : **ilg(e)rü** : yöşd(ı)m : *Bundan sonra aynı yılın güzünde doğruya doğru yürüdüm.* ŞU D8

: 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣

(i)lg(e)rü : qoonı : b(e)lgüsin : bit(i)gin : bu : urı : bu y(a)r(a)tđı : *doğuya konu ve damgasını, bengü taşını bu(rada) yazdırdı, bu(rada) yarattı.* T G3

-3. /+rU/

- ebime+**rü**: evime doğru

: 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣𐰣 : 𐰽𐰢𐰣𐰣𐰣𐰣

b(a)şmıl : y(a)ğıd(ı)p : **(e)b(i)m(e)rü** b(a)rđı : (a)nı ıcg(e)rm(e)d(i)m : *Basmillar düşmanlık edip evime doğru geldi. Onları alt edemedim.* ŞU G4

1.3.1.3.9. Birliktelik – beraberlik hâli

Fiilde belirtilen hareketin başkalarıyla beraber yapıldığını belirtmek için kullanılır. İncelenen eserlerde bu hâli **/+O/**, **/+n/** görevli dil ögeleri karşılamıştır.

-1. /+Ø/

- bınğa+Ø: bin kişilik askeri birlik ile

: እግዚአብሔር

bınga yorıd(ı)m: *Bin kişilik askeri birlik ile yürüdüm.* Ta D6

- üç yüz tırnak+Ø: üç yüz nöbetçiyle

: ጋዜጠኞችና ጋለልዮች፡ በፍጥነት የሚሰሩ... የሃይማኖት ፡ ጥቅም ፡ ጥገናና ጥራት ፡ ማረጋገጫ

ገጽ 47 ለ : ስጦታ ለ : ህጻናት

t(i)g(i)t(i)m(i)n : bu bit(i)dükde : k(a)n(ı)ma : turg(a)k b(a)şı [k(a)ğ(a)ş] (a)t(a)cuğ
b(e)gz(e)k(e)r çigşi : bıla b(a)ğa t(a)rk(a)n : **üç yüz : turg(a)k** : tırdı : *Prenslerimle
birlikte bu (kitabeyi) yazdığımızda, Han'ım için, Karakollar Başı Kagas Ataçuk ve
Begzeker Çigşi Bıla Baga Tarkan, üç yüz nöbetçiyle / askerle nöbet tuttu.* Ta K2

-2. /+°n/

- atlıgı+n: atlısıyla, süvarisiyle

: ዓላማዊ ፡ ግንባታና ምርምር ፡ ምርምር ፡ ምርምር ፡ ምርምር ፡ ምርምር

(a)ṅç(ı)p ḃoğ(u)nı ... ḃoz oğ ḃ(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z köölke **(a)tl̇(ı)ğ(ı)ṅ** : ṫöke
ḃ(a)ṙm(ı)ş: *Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz
Göl'e döküvermiş.* T K2-3

: 1840 : 5Bh : 2018 : 57Y[NB4]A>

uç[uz kōöl]ke : (a)tl(ı)ğ(ı)n : tōke : b(a)rm(ı)ş: (onu/onları) Uçuz Göl'e atlısıyla
dökmüş, yok etmiş. Ta D2

- tigitim+in: prenslerimle birlikte

: ጋዛጽ ታሪክ ገጽ: የግል ጥያቄ ለሰላም... የሚታወቅ: ገጽ: ጽሑፍ ገጽ: ሂሳብ

ገጃዛነሽ : ስዮዛነሽ : ሄገገላሁ

-2. /+TA ötrü/

- an+ta ötrü: bu sebeple, bundan dolayı

: 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤𐰺𐰤𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏 : 𐰽𐰺

(a)n̄ta : ötrü : tür̄g(i)ş : k̄(a)r̄luq(u)ğ t̄(a)b̄(a)r̄n̄ : (a)l̄(1)p : (e)bin : ȳ(u)l̄p :
b̄(a)r̄m̄(1)ş : *Bundan dolayı Tür̄gişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp
gitmişler.* ŞU G5

1.3.1.3.13. Vasıta hâli

-1. /+°n/

- yağır adağ+ın: ağır ayakla

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

... ȳ(a)ğ̄(1)r̄ (a)d̄(a)k̄(1)n̄ : s̄(e)k̄(i)z̄(i)n̄ç̄ (a)ȳ : b̄(e)n : udu : ȳor̄ıd̄(1)m : ... *ağır
ayakla / istemeye istemeye sekizinci ay peşlerinden (udu takip ederek) yürüdüm.* ŞU G6

1.3.1.3.14. Nasıllık hâli

Nasıllık hâli, hareketin veya işin nasıl ve hangi yolla yapıldığını belirtmektedir.
Nasıllık hâlini göstermek için incelenen eserlerde /+Ø/ görevli dil ögesi kullanılmıştır.

- kaṭı+Ø: şiddetli

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤𐰺𐰤𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤𐰺𐰤𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤
: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤

ol̄ (a)ȳ : biş ȳ(i)ḡ(i)rmike : k̄(e)yre : b̄(a)ş1 : üç birküde : t̄(a)t̄(a)r̄ : birle : k̄(a)t̄ı :
toḱıd̄(1)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başı'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli
bir şekilde savaştım ve (onları) yendim.* ŞU D6

- ȳ(a)b̄l̄(a)k̄+Ø: düşmanca

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰤

b̄(e)n : (a)n̄ta : k̄(i)sre : ıt̄ ȳıl̄q̄a : üç k̄(a)r̄luq : ȳ(a)b̄l̄(a)k̄ s̄(a)k̄(1)n̄(1)p : t̄(e)ze
b̄(a)r̄dı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler
besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

1.3.1.3.17. Seslenme hâli

Seslenme hâlini ifade etmek için /+Ø/ görevli dil ögesi kullanılmıştır.

- karşı boğunum+Ø: (ey) halkım!

ᲔᲚᲚᲚᲚ : ᲚᲕᲕ : ᲚᲕᲕ : ᲚᲕᲕᲚᲚᲚ : ᲚᲕᲕᲚᲚᲚ : ᲚᲕᲕᲚᲚᲚ : ᲚᲕᲕᲚᲚᲚ : ᲚᲕᲕᲚᲚᲚ :
: ᲚᲕᲕ : ᲚᲕᲕ :

t(a)y bilge : tutuq : y(a)bl(a)kın : üç(ü)n : bir (e)ki (a)tl(ı)ğ : y(a)bl(a)kın : üç(ü)n :
k(a)ra : boğ(u)n(u)m : ölt(ü)nğ : y(e)td(i)nğ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi*
kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun. ŞU D5

1.3.2. Fiil Çekim Ekleri

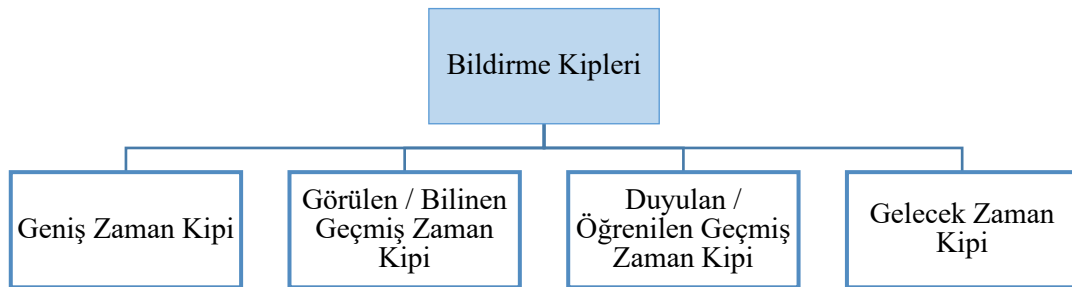
1.3.2.1. Kip Ekleri

İncelenen eserlerde kip ekleri basit fiil çekimi ve birleşik fiil çekimi olarak iki grupta incelenmiştir.

1.3.2.1.1. Basit fiil çekimi

1.3.2.1.1.1. Bildirme kipleri

Bildirme kipleri hareketin zaman içinde yapılabileceği, yapıldığını veya yapılmakta olduğunu, hareketi şekil ve zaman olarak ifade eden kiplerdir (Eraslan, 2012: 334). İncelenen eserlerde bildirme kipleri dört grupta incelenmiştir (Gabain, 2007: 80-81):

-1. Geniş zaman kipi: /-(y)°r/

Geniş zaman çekiminde kesinlik olmadığı için geçmişi, hareketin yapılmakta olduğu zamanı ve geleceği ifade edebilir (Eraslan, 2012: 334; Gabain, 2007: 80).

- **koṇ-ar** köç-**er** ben: konar göçerim

[illegible]

s(e)k(i)z s(e)l(e)ñge orqun toğla : s(e)b#(i)[n] : t(e)l(e)dü : k(a)r(a)ğa : burğu : ol
y(e)r(i)m(i)n : şub(u)m(i)n : **xon(a)r köç(e)r b(e)n**: *Sekiz [kollu] Selenge, Orhun, Tola /
Tuul, Sebin, Teledü, Karaga, Burgu. Ben, bu topraklarımda ve bu sularım (boyunca) /
bu bölgede konar; göçerim.* Ta B4

- ber-**ür**: verir

ጋረጽ : ሰዓቢያዊ ፍትክ : ጋረጽ : ሰዓቢያዊ ፍትክ : ፍትክ : ጋረጽ : ሰዓቢያዊ ፍትክ

UN $\forall \Delta \lambda N \dots :$

öngre kün toğş(1)kd(a)k1 : bød(u)n : k(i)sre : (a)y toğş(1)kd(a)k1 : bød(u)n tört
 bul(u)ngd(a)k1 : bød(u)n : ...üç **b(e)rür**: *İleride gün doğusundaki halklar, geride ay
 doğusundaki halklar dört taraftaki halklar ... verir.* Ta B3-4

-2. Görülen / bilinen geçmiş zaman kipi: /-TI/

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA, /-DI/ ekinin zaman ekleri içindeki fonksiyonundan bahsederken görülen geçmiş zaman içinde, birçok farklı yaşanmış zamanı gösterdiğini belirtir (Üstünova, 2016: 132). Görülen geçmiş zaman kipinde ise anlatıcının tanık olması söz konusudur.

- **ata-d1**: atad1

: 138 : 139 : 140 : 141 : 142

t(e)nğride : b(ı)lm(ı)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ğ(a)n : (a)t(a)dı. *Tanrı'nın lütfuyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı.* Ta G6

- tok₁-**d**₁+m: savaştım

: སྒྲིལ་ : སྤྱི་ལོ་ : ཡོད་ : སྤྱི་ལོ་ལོ་ : ལོ་ : སྤྱི་ལོ་ : སྤྱི་ལོ་ : ལོ་ : ལོ་

: ፳፯፻፲፱

ol (a)ý : biş y(i)g(i)rmike : k(e)yre : b(a)şı : üç birküde : t(a)t(a)r : birle : k(a)tı :
tokıd(ı)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başı'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli
 bir şekilde savaştım.* ŞU D6

-3. Duyulan / öğrenilen geçmiş zaman kipi: /-mIŞ/

Duyulan geçmiş zaman kipi şekil olarak bildirme, zaman olarak da dolaylı geçmiş zamanı temsil etmektedir (Eraslan, 2012: 341; Gabain, 2007: 81). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda zaman ekleri içinde en çok kullanılan eklerden biridir.

- te-**mış**: demiş

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

(a)nıta k(i)sre : küsgü yılqa : s(i)nl(e)gde küç k(a)ra boğ(u)ñ **t(e)m(i)ş** : sin s(i)zde:
*Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş:
 (Atalarımızın) mezarları sizde.* Ta G5

- ıd-**mış**: göndermiş
- baş-**mış**: baskın düzenlemiş
- tut-**mış**: tutmuş

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

y(e)lm(e)sin : is : y(e)riñg(e)rü : ıdm(ı)ş : y(e)lm(e)sin : m(e)n(i)ñg (e)r (a)nıta :
 b(a)şm(ı)ş: tıl tutm(ı)ş: *Keşif birliğini mütteliklerin yurduna göndermiş. Keşif erlerine
 benim erlerim orada baskın düzenlemiş; esirleri tutmuş.* ŞU D12

-4. Gelecek zaman kipi: /-çI/

Eski Türkçede gelecek zaman ekleri olarak kullanılan /-gAy/ ve /-TAçI/ ekleri incelenen metinlerde bulunmamaktadır. Eski Türkçede çok nadir olarak kullanılan /-çI/ eki (Gabain, 2007: 82) ise iki örnekte bulunur.

- öl-me-**çi** sen: ölmeyeceksin
- yet-me-**çi** sen: yok olmayacaksın

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

ý(a)ña : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim.*
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5

1.3.2.1.1.2. Tasarlama kipleri

Tasarlama kipleri bildirme kiplerinden farklı olarak zaman ifade etmeyip sadece hareketin tasarlanmış olduğunu belirtmektedir (Eraslan, 2012: 345). Tasarlama kiplerinden şart kipi /-sAr/ ve gereklilik kipi /kergek/ incelenen metinlerde bulunmamaktadır. Bu sebeple tasarlama kipleri iki başlık altında incelenmiştir:

-1. Emir kipi

-2. İstek kipi (Eraslan, 2012: 345).

-1. Emir kipi /-Ø/

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, Türkçede fiillerin bütün kipleri karşısında emir ve 2. teklik ve şahıslarda şahıs, ek fiil ve yüklem ismini oluşturunca öğeleri ile 2. Çokluk şahıslarında ve bu şahsa dolaylı emirde, ek fiil, kip veya yüklem ismini oluşturan öğelerin işaretli olduğunu vurgulamaktadır (Gemalmaz, 2010: 276).

- bir-Ø-Ø+Ø+gil: ver

⋈xΓh : YεΓΓA: εΛΓ : εΓ : ΓΛΓ : ⋈xΓhΓ : ΓΛ⋈h : ΓΛ⋈YΓ : ΓY : ΓD

ý(a)ña : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g :
birg(i)l : tid(i)m: *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim.*
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5

- kör-Ø-Ø+Ø: gör

: ⋈Γh⋈YΓ : Γ⋈Γh⋈YΓ

kör bodk(a)lıda k(a)b(i)ş(a)l(i)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkalı’da
birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

-2. İstek kipi /-A/

- kabış-a-ım: birleşelim

: ⋈Γh⋈YΓ : Γ⋈Γh⋈YΓ

kör bodk(a)lıda k(a)b(i)ş(a)l(i)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

1.3.2.1.2. Birleşik fiil çekimi

Birleşik fiil çekimi iki ayrı çekim şeklinin bir araya gelmesiyle oluşan çekim şeklidir (Eraslan, 2012: 351). Uygur Kağanlığı Yazıtları’nda birleşik fiil çekimi tek örnekte karşımıza çıkmaktadır ve bu yapı öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi biçimindedir.

- ba-mış-Ø-tı+Ø

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

... bam(ı)ştı: ...bağlamıştı. ŞU G Ek I-1

1.3.2.2. Kişi / Şahıs Ekleri

Uygur Kağanlığı Yazıtları’nda şahıs eklerini iki grupta incelemek mümkündür:

- 1. Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri
- 2. Diğer Şahıs Ekleri / Oblique Yapılar (Alyılmaz, 1994: 234).

1.3.2.2.1. Şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri

Eski Türkçede şahıs zamirlerinden oluşan şahıs ekleri ben~men, sen, Ø, biz, siz, Ø ile oluşturulmaktadır. Çalışmamızda sen ve siz şahıs zamirlerinin şahıs eki olarak kullanımına rastlanılmamıştır.

- 1 /ben~men/ (I. teklik şahıs için)

- konar göçer **ben**: konar göçerim

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

ol y(e)r(i)m(i)n : şub(u)m(i)n : kon(a)r köç(e)r **b(e)n**: Ben, bu topraklarımda ve bu sularım (boyunca) / bu bölgede konar; göçerim. Ta B4

- 2. /sen/ (II. teklik şahıs için)

- ölmeçi yetmeçi **sen**: ölüp yok olmazsın

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤

ȳ(a)ṇa : iḡ(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : **s(e)n** tid(i)m : yiçe : iṣ(i)g : küç(i)g :
 birg(i)l : tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsın dedim.*
Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim. ŞU D5

-3. /+Ø/ (III. teklik ve çokluk için)

- bök uluğ қаған +Ø-Ø+Ø (<bök uluğ қаған erür+Ø): yüce ve ulu kağan imiş(ler)

[illegible]

[te]n̄gri kıl(ı)n̄tuqda uyğ(u)r k(a)ğ(a)n̄ ol(u)r̄m(ı)ş bȫk ul(u)ğ k(a)ğ(a)n̄: *Gökyüzü yaratıldığında Uygur kağanı tahta oturmuş. (O) yüce ve ulu kağan [imiş].* T K1

1.3.2.2.2. Diğer şahıs ekleri / oblique yapılar

1.3.2.2.2.1. İyelik eki menşeli şahıs ekleri

I. çokluk şahıs için /+mIz/ ve II. çokluk şahıs için /+G1z/ ekleri (Alyılmaz, 1994: 237) incelenen metinlerde bulunmamaktadır.

-1. /+m/ (I. teklik şahıs için)

- $\dot{y}o\dot{r}ıd_1 + \emptyset - \emptyset + m$ (< $\dot{y}o\dot{r}ıd_1 + er\text{-}\dot{u}r + m$): yürüdüm, ordu sevk ettim

[illegible]

konıy yılka : yorıd(ı)m : *Koyun yılında (MS 743) ordu sevk ettim.* ŞU K9

- ançolad₁+Ø-Ø+m (< ançolad₁ er-ür+m): sundum

: እግዚአብሔር ፡ ስላሳለ፡ ሃይለማርያም ፡ ጳጳስና ፡ ሰብአዊ ፡ ሰላምና ፡ ጥቅምና ፡ ስላሳለ፡

çik boğ(u)nka tuğu (a)t birt(i)m işb(a)r(a)ş t(a)rķ(a)t (a)nıta (a)nçol(a)d(ı)m : *Çik halkına Tutuk unvan(lı kişi) tayin ettim ve orada İşbara ve Tarkan unvanlarını sundum.*

ŞU G2

-2. /+ n̄g/ (II. teklik şahıs için)

- öltü+Ø-Ø+**nġ** (< ölt+ü er-ür+ **nġ**): öldün
- yetdi+Ø-Ø+**nġ** (< yetd+i er-ür+ **nġ**): mahvoldun

[illegible]

: 𐰽𐰺𐰭𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆 :

t(a)y bilge : 𐰽𐰺𐰭𐰆 : y(a)bı(a)kın : üç(ü)n : bir (e)ki (a)tı(ı)ğ : y(a)bı(a)kın : üç(ü)n :
k(a)ra : bōd(u)n(u)m : ölt(ü)nğ : y(e)td(i)nğ : *Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi*
kişinin kötü uygulamaları yüzünden (ey) halkım! öldün, mahvoldun. ŞU D5

-3. /+Ø/ (III. teklik ve çokluk şahıs için)

- atadı+Ø-Ø+Ø (< atad+ı er-ür+Ø): atadı

: 𐰽𐰺𐰆𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆𐰆𐰆

t(e)nğride : bōlm(ı)ş : (e)l (e)tm(i)ş : b(i)lge k(a)ğ(a)n : (a)t(a)dı: *Tanrı'nın*
lütüfıyla kağan olmuş, devlet kurmuş Bilge Kağan atadı. Ta G6

- uçdı+Ø-Ø+Ø (< uçd+ı er-ür+Ø): uçtu, öldü

: 𐰽𐰺𐰆𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰽𐰺

(a)nıta : kisre : k(a)nğ(ı)m k(a)ğ(a)n : uçdı: *Yabgu atadı. Ondan sonra babam*
Kağan öldü. ŞU K12

1.3.2.2.2.2. Diğer özel yapılar

Bu gruba giren şahıs ekleri iki başlık altında incelenmiştir:

- 1. Emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri
- 2. İstek şekli üzerine getirilen şahıs ekleri (Alyılmaz, 1994: 245).

-1. Emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

Eski Türkçede emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri dolaylı (indirect) ve dolaysız (direct) olarak iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır (Alyılmaz, 1994: 245). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda emir şekli üzerine getirilen şahıs ekleri dolaysız (direct) emir biçiminde kurulmuştur.

-1.1. /+Ø/ (II. teklik şahıs için)

- kör- (< kör-Ø+Ø): gör, bak

: 𐰽𐰺𐰆𐰆𐰆𐰆 : 𐰽𐰺𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆𐰆

kör bodk(a)lıda k(a)b(i)ş(a)l(ı)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

-1.2. /+ nġ/ (II. çokluk şahıs için)

- kel-**inġ** : gelin

: 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳

k(e)ntü bod(u)n(u)m : tid(i)m : udu : k(e)l(i)**nġ** tid(i)m : kod(u)p : b(a)rđım : k(e)lm(e)di : (Onları) kendi halkım olarak kabul ettim. “(Ey halkım) gelin” dedim. (Onları) yalnız bırakıp gittim. (Ama) (onlar) gelmediler. ŞU D2

-2. İstek şekli üzerine getirilen şahıs ekleri

İncelenen eserlerde istek şekli /-A/ görev ögesinin I. teklik ve çokluk şahısı kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 249). Bu şahıs ekleri aşağıdaki gibidir:

-2.1 /+yIn/ (I. teklik şahıs için)

- yorı**yIn** (< yor-ı + Ø-Ø+**yIn**) yürüyeyim

: 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳

s(e)k(i)z(i)nġ (a)y : bir y(a)nġıka : sü yorı**yIn** : tid(i)m : Sekizinci ayın birinci günü “Ordu sevk edeyim” dedim. ŞU D5

-2.2. /+Ilm/ (I. çokluk şahıs için)

- kabışa**lIm** (< kabış-a + Ø-Ø+**lIm** < kabış-a er-ür+**lIm**): birleşelim

: 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳 : 𐌲𐌰𐌽𐌰𐌹𐌳

kör bodk(a)lıda k(a)b(i)ş(a)l(ı)m tim(i)ş: “Bakın / çabuk olun Bodkalı’da birleşelim.” demiş. ŞU D10-11

2. EDATLAR

Edatlar tek başlarına anlamları olmayıp cümledeki diğer kelime veya kelime grupları arasında çeşitli ilişkiler kurmaya yarayan kelimelerdir (Hacıeminoğlu, 1984). Edatlar tek başlarına kullanılamazlar. Edatlar birer bağlı birimdir ve ortaya çıkabilmeleri için başka bir varlığa veya eyleme gerek duyan bilgilerin adıdır (Karaağaç, 2012: 433). Başka bir deyişle edatlar ancak isimler veya fiillerle birlikte kullanılırken anlam kazanan, bir şey ifade eden kelimelerdir (Ergin, 1977: 218).

İncelenen eserlerde edatlar üç başlık altında incelenmiştir:

- 1. Cümle başı edatları
- 2. Çekim edatları
- 3. Cümle sonu edatları

2.1. CÜMLE BAŞI EDATLARI

Cümle başı edatları daima cümlelerin başında bulunur ve başında bulunduğu cümleyi bazen önceki cümleye bazen de sonraki cümleye bağlar (Eraslan, 2012: 281). Cümleyi metne bağlayan ve cümleler arasındaki ilişkileri belirginleştiren cümle cümle başı edatları Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda *yana*, *yiçe*, *ançıp* görevli dil öğeleri ile karşılanmıştır.

- **yaṇa:** yine, yeniden, tekrar

: YETFA: ELN7: EIR: SLR9: XHXHUI: RLXK9: RLXYN: 3Y: JCD

ŷ(a)ṇa : ıç(i)k :  lm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman)  l p yok olmazsınız dedim.* ŞU D5

- **yıç:** yine, yeniden

: ሃፍተቱ: ፎለቦ፡ ፎባ፡ ፋላ፡

yiçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l : tid(i)m : *Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

- **ançıp:** Ondan sonra, bunun üzerine

[illegible]

(a)nġ(i)p bōd(u)nı ... bōz oq b(a)şın : (a)k(ı)za : uç(u)z kōölke (a)t!(ı)ğ(ı)n : tōke
b(a)rm(ı)ş: *Ondan sonra halkı....Boz-Ok liderine hücum ederek atlısıyla (onu) Uçuz
Göl'e döküvermiş.* T K2-3

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰏𐰤 : 𐰺𐰍𐰤 : 𐰽

(a)nġ(i)p : b(a)rş : yılka : çik t(a)pa : yōıd(ı)m : *Bundan sonra Kaplan yılında
(MS 750) Çiklere doğru yürüdüm.* ŞU D7

: 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰏𐰤 : 𐰽

(a)nġ(i)p : ol yıl : küz(i)n : ilg(e)rü : yōıd(ı)m : *Bundan sonra aynı yılın güzünde
doğuya doğru yürüdüm.* ŞU D8

2.2. ÇEKİM EDATLARI

Bir adla birlikte kullanılarak o ada yer, yön, zaman, şekil, tarz, neden, miktar gibi nitelikler veren, kendisinden sonra gelen ad veya fiili bu özelliklerle niteleyen görevli dil öğelerine çekim edatları denir (Karaağaç, 2012: 434). Uygur Kağanlığı Yazıtları'nda geçen çekim edatları şunlardır:

- **ara:** arasında

: 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤

(e)k(i)n (a)ra ıl(a)ğ(ı)m : t(a)r(ı)ğl(a)ğ(ı)m: *İkisinin arasında ormanlarım,
tarlalarım (bulunmaktadır).* Ta B4

- **birle:** ile

: 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤

: 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤

ol (a)y : biş y(i)g(i)rmike : k(e)yre : b(a)şı : üç birküde : t(a)t(a)r : **birle** : k(a)tı :
toıd(ı)m : *Aynı ayın on beşinci günü Keyre Başı'nda Üç Birkü'de Tatarlarla şiddetli
bir şekilde savaştım ve (onları) yendim.* ŞU D6

- **ıngaru:** sonra

: 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤 : 𐰽𐰠𐰾𐰏𐰤

türük bōd(u)n : (a)n̄ta : **m̄g(a)ru** : yōq bōftı : *Türk halkı bunun üzerine yok oldu.*

ŞU K10

- **kisre**: sonra

: 𐰽𐰺𐰠𐰪𐰭 : 𐰺𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠

(a)n̄ta : **k(i)sre** t̄(a)k̄(1)ḡu : yıl̄ka... : *Ondan sonra Tavuk yılında (MS 745)...* ŞU

K10

: 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰺𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠

(a)n̄ta : **kisre** : k̄(a)n̄ḡ(1)m̄ k̄(a)ḡ(a)n̄ : uçdı : *Ondan sonra babam Kağan öldü.* ŞU

K12

: 𐰽𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠 : 𐰽𐰠

b(e)n : (a)n̄ta : **k(i)sre** : ıt̄ yıl̄q̄a : üç k̄(a)r̄luḡ : ȳ(a)b̄l(a)k̄ ṣ(a)k̄(1)n̄(1)p̄ : t̄(e)ze
b̄(a)r̄dı: *Ben ondan sonra İt yılında (MS 746) Üç Karluklar düşmanca düşünceler
besleyip kaçıp gitti.* Ta G3

- **kodı**: boyunca, aşağı

: 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭

ök(ü)ṣi : s(e)l(e)n̄ḡe : **kodı** : b̄(a)r̄dı: *Çoğu Selenga boyundan aşağı doğru gitti.* ŞU

D4

- **öngre**: önce

𐰽𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭

on̄ kün : **öngre** : ürk(ü)p̄ b̄(a)r̄m̄(1)ṣ̄ : *On gün öncesinden korkup kaçmışlar.* ŞU G7

- **ötrü**: -dAn dolayı

: 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠 : 𐰽𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭

(a)n̄ta : **ötrü** : t̄ürg(i)ṣ̄ : k̄(a)r̄luḡ(u)ḡ̄ t̄(a)b̄(a)r̄ın̄ : (a)l̄(1)p̄ : (e)bin : ȳ(u)l̄ıp̄ :
b̄(a)r̄m̄(1)ṣ̄: *Bundan dolayı Türğişler Karlukların mallarını alıp evlerini yağmalayıp
gitmişler.* ŞU G5

- **şın̄gar**: -dAn tarafa

: 𐰽𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭 : 𐰽𐰠𐰪𐰭

s(e)l(e)n̄ge : kid(i)n : ýılun : kol : b(e)rd(i)n : **şn̄g(a)r** : şıp b(a)şn̄ga : t(e)gi
 ç(e)r(i)g itd(i)m : *Selenge'nin batısından Yılun Kol'un (Irmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim.* ŞU D3

- **şapa:** +A doğru

: 𐰽𐰺𐰍 : 𐰺𐰠𐰸𐰆𐰽𐰺𐰍 : 𐰺𐰠𐰸𐰆𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : **𐰽𐰺𐰍** : 𐰺𐰠𐰸𐰆𐰽𐰺𐰍

kırk(ı)z : **t(a)pa** : (e)r ıdm(ı)ş : siz t(a)şığ(ı)n̄g : çik(i)g t(a)şg(a)r(ı)n̄g : tim(i)ş :
 m(e)n : t(a)ş ıđ(a)ýıý : tim(i)ş : *Kırğızlara adam gönderip "Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çıkayım" demiş.* ŞU D10

: 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : **𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍** : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

tutuq : b(a)ş(ı)n̄ : çik **t(a)pa** : bın̄ga : t(d)(ı)m : *Tutuk kumandasında bin adamlık bir birliği Çiklerin üzerine gönderdim.* ŞU D11

- **tegi:** +A kadar

𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

s(e)l(e)n̄ge : kid(i)n : ýılun : kol : b(e)rd(i)n : şn̄g(a)r : şıp b(a)şn̄ga : **t(e)gi**
 ç(e)r(i)g itd(i)m : *Selenge'nin batısından Yılun Kol'un (Irmak) güney yanındaki Şıp Başı bölgesine kadar asker yerleştirdim.* ŞU D3

: 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : **𐰽𐰺𐰍** : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

s(e)l(e)n̄g(e)ke : **t(e)gi** : ç(e)r(i)gl(e)di : *Selenge'ye kadar asker yerleştirdi(ler).* ŞU D4

- **üçün:** için

...𐰺𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍...𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

b(i)lges(i)n **üç(ü)n** öngre : kün tođşıđđ(a)kı : bod(u)n ...ul(a)qlığ : ıya : b(a)ş(ı)p :
 ol(u)r : *(kağanım) bilge olduğu için doğudaki / gün doğusundaki halklarıya baskı altına alıp (bağımlı kılarak) hüküm sürmüş.* T D5-6

: 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍 : **𐰽𐰺𐰍** : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : **𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍** : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

üze : kök t(e)nğri ý(a)rl(ı)k(a)duq **üç(ü)n** : (a)şra ý(a)ğ(ı)z y(e)r : ig(i)t(t)ük : **üç(ü)n** : (e)l(i)m(i)n törüm(i)n : (e)t(i)nt(i)m: *Üstteki Gök Tanrı / Ebedî Tanrı lûtfettiği için, aşağıdaki yağız yer besleyip doyurduğu için, devletimi ve düzenimi kurdum.* Ta B3

- **üze**: üzerine

...1>4J> : JFD 4N9 : J4N : 4Y>4↓84YFD>J> : J>>J : FJ>JH : J@...

...(a)nıta : k(a)lm(ı)ş : bōd(u)ñ : oñ uýğur toq(u)z oğ(u)z : **üze** : yüz yıl ol(u)rup... : ... *orada kalanlar On Uygur (ve) Dokuz Oğuzlara yüz yıl hükmederek...* ŞU K3

- **adın**: diğer, -dAn başka (Eraslan, 2012: 306).

: J>Y>YH : J7xY : J>J@

(a)nıta **ad(ı)n** : ödk(ü)nç : k(a)ğ(a)n (e)rm(i)ş: *Ayrıca (bunlardan biri) sahte kağan? İmiş.* T D2

- **uñru**: karşı, karşıısı; +A doğru (Eraslan, 2012: 310).

...>>F4>D>4& : F&

b(e)n : **uñru** yorıd(ı)m: *Ben (onları) karşılamak için dışarı yürüdüm.* ŞU G3

2.3. CÜMLE SONU EDATLARI

Cümlelerin anlamlarını çeşitli yönlerden vurgulayan, belirginleştiren cümle sonu eki veya edatları (Alyılmaz, 1994: 254) Uygur Kağanlığı Yazıtları’nda tek örnekte karşımıza çıkmaktadır.

- /+GII/

: FxkJFJF: Fxk : 4>DΓ4>D : J@Y4>> : 4kH>>4>

ozm(ı)ş t(e)g(i)n : uğ(u)rg(a)nıta : yorıyur : t(e)di : (a)nı alğıl t(e)di: “*Ozmış Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor*” dedi. “*(Git ve) onu (tutsak) al!*” dedi. Ta D6

>xFk : YF>F&: FAN> : FIF : JAF9 : >xFkFIF : Fλ>H9 : Fλ>YN : FY : JJD

ý(a)ña : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tm(e)çi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l : tid(i)m : *Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin dedim.* ŞU D5

3. BAĞLAÇLAR

- **aşnukı**: daha önce

: ʏʔʔʔʔʔ : ʔʔ : ʔʔ...ʔ : ʔʔʔʔ : ʔʔʔ : ʔʔʔʔʔʔʔ : ʔʔʔʔʔʔ

(a)**şnukı** : ʔ(a)bğ(a)çd(a)kı : oğ(u)z : türük : ʔ.....m(ı)ş : (a)nıta : k(a)ʔ(ı)lm(ı)ş :

Daha önce Çin’de olan Oğuz (ve) Türk halkı ... orada katılmış. ŞU G8

- **tip**: diye, diyerek (Şirin, 2016: 297).

: ʔʔʔʔʔʔ : ʔʔ ...ʔʔʔʔ

ý(a)ğı **t(i)p** : (a)ýu k(e)lti : *Gelip düşman diye söyledi.* ŞU G3

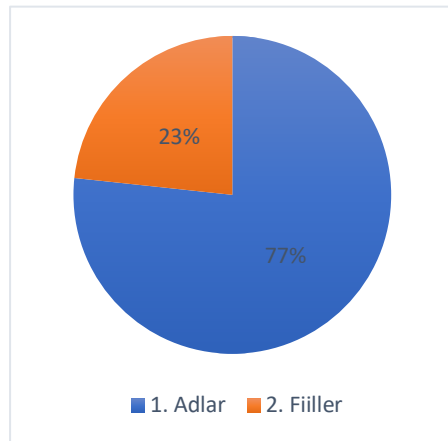
SONUÇ

Türk tarihinde önemli bir yeri olan Uygur Kağanlığı; siyasi, dinî ve edebî konularda öne çıkmış ve kendinden sonra gelen Türk boy ve toplulukları ile diğer halkları etkilemiştir. (Kök)türk Dönemi'ndeki yazıt dikme geleneği bu dönemde devam etmiş ve Türk dili ve tarihi açısından çok önemli yazıtlar ortaya konmuştur. Bu dönemde ortaya konan kağan ve kumandanlık yazıtlarından Tes, Tariat ve Şine Us bu açıdan dikkate değerdir.

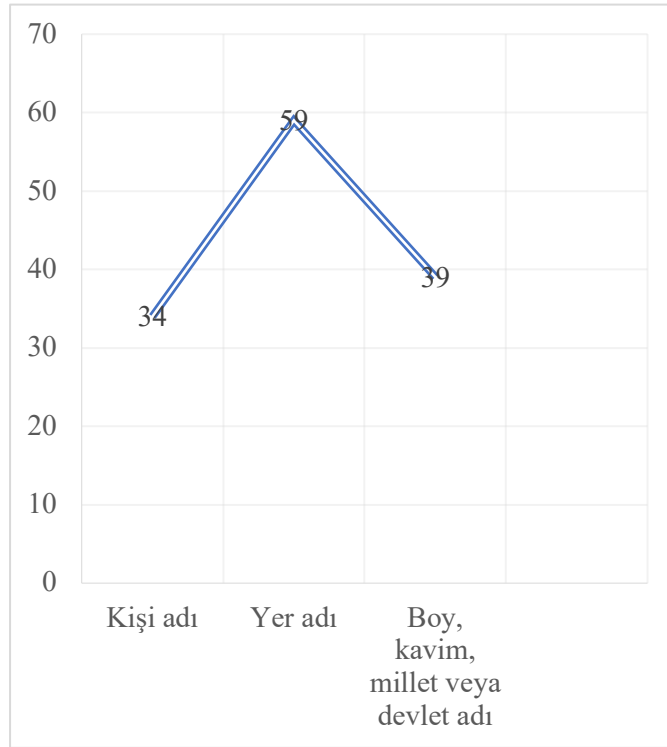
Bu çalışmada Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us, Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın tasnifiyle görevli ve anlamlı dil ögeleri bakımından incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde Uygurlar Kağanlığı ve bu dönem yazıtları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölüm olan Uygur Kağanlığı Yazıtları'nın Anlamlı Dil Ögeleri Açısından İncelenmesi, adlar ve fiiller olarak iki ana grupta incelenmiş ve sınıflandırılmaya gidilmiştir. İkinci bölümde ise görevli dil ögeleri ekler, edatlar ve bağlaçlar başlıkları altında incelenmiş ve sınıflandırılmaya gidilmiştir.

Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndaki anlamlı ve görevli dil ögelerini incelediğimiz bu çalışmada Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda geçen dil ögeleri ve bunların geçiş sıklıkları hakkında şu bulgulara ulaşılmıştır:

- Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda 532 farklı kavram işareti bulunmaktadır. Bunlardan 408'i ad, 124'ü ise fiil yapısında yer almaktadır.

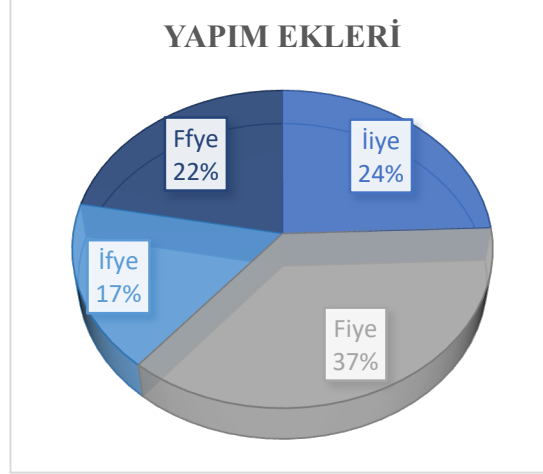
- İncelenen eserlerde 132 Türkçe özel ad bulunmaktadır. Bu özel adlardan 34'ü kişi adı, 59'u yer adı, 39'u boy, kavim, millet veya devlet adıdır.

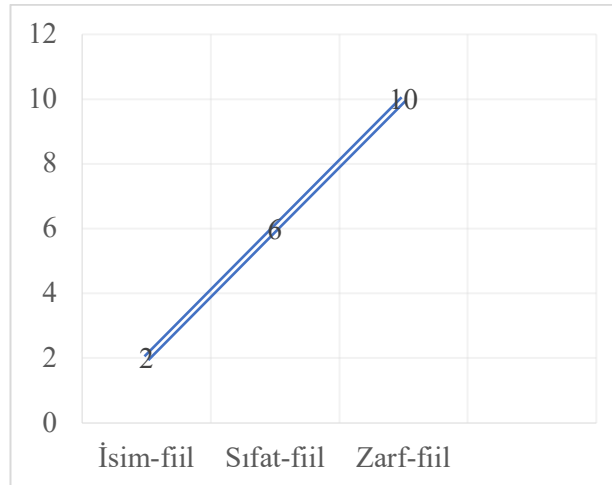
- Uygur Kağanlığı Yazıtları'ndan Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda alıntı yapılan dil belirlenen 9 örnek bulunmaktadır.

Yazıtlarda Kullanımı	Geçtiği Dil
tutuk / tutuq	Çin. (tu-tu)
senğün / senğüt	Çin. (senğün)
çağ / şağ	İr. (şad)
ışbara	Skr. (isvara)
taý	Çin. (tai)
çigşi	Çin. (chi-chi)
erkin	Çin. (k'i-kin)
karaga	Moğ. (Haraa Gol)
kjün(ü)y	Moğ. (Hünüi Gol)

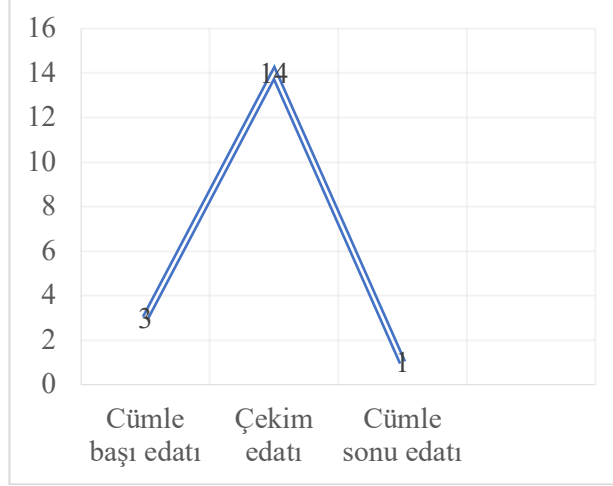
- İncelenen eserlerde 41 farklı türetme eki kullanılmıştır. Bunlardan 9'u fiilden isim türetme eki, 7'si isimden fiil türetme eki, 15'i fiilden isim türetme eki, 10'u isimden isim türetme ekidir.

- İncelenen eserler fiilimsi olarak kullanılan görevli dil öğeleri bakımından zengindir. Tes, Tariat ve Şine Us Yazıtları'nda 2 isim-fiil (/ -**mA**/, / -^o**ş**/); sıfat-fiillerde 3 geçmiş zaman sıfat-fiili (/ -**TI**/, / -**TIK**/, / -**mİş**/), 2 geniş zaman sıfat-fiili (/ +^o**GmA**/, / -**(y)°r + erkli**/), 1 gelecek zaman sıfat-fiili (/ -**sIK**/); zarf-fiillerden ise 4 hâl zarf-fiili (/ -**A**/, / -**mATI(n)**/, / -^o**p(An)**/, / -**(y)U**/), 3 zaman zarf-fiili (/ -**A**/, / -**TIKTA**/, / -^o**r erkli**/), 1 sebep zarf-fiili (/ -**TIK(In) UÇUn**/), 1 hedef zarf-fiili (/ -^o**p**/), bir kuvvetlendirme zarf-fiili (/ -**A**/) bulunmaktadır.

- Uygur Kağanlığı Yazıtları’ndan Tes, Tariat ve Şine Us’ta 3 cümle başı edatı (**yaña, yiçe, ançıp**), 14 çekim edatı (**ara, birle, ınğaru, kisre, kodı, öngre, ötrü, şınğar, ıpapa, tegi, üçün, üze, adın, uıru**) ve 1 cümle sonu edatı (/+GII/) bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSAN Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 6.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- AKSAN Doğan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, 9. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017.
- AKSAN Doğan, *Türkçenin Sözcük Varlığı*, 2.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 2018.
- ALYILMAZ Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- ALYILMAZ Cengiz, “Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, 620, 2003, ss. 534-540.
- ALYILMAZ Cengiz, *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, 1.b., Ankara: Karam Yayınları, 2007.
- ALYILMAZ Cengiz, “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, 2011, ss. 646-657.
- ALYILMAZ Cengiz, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, 1. b., Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.
- ALYILMAZ Cengiz, ““Türk”, “Türkçe”, “Türk Dili” Kavram İşaretleri Üzerine”, *Türkçe Eğitimin Güncel Sorunları*, ed. Cengiz Alyılmaz, Onur Er ve İsmail Çoban, Ankara: Eğiten Kitap, 2020, ss. 1-43.
- ALYILMAZ Cengiz, “yori- (...> yürü-) Eylemi Nereden Geliyor?”, *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 1-19.
- ALYILMAZ Semra, *Prens Kalyanankara ve Papamkara Hikâyesi'nin Uygurcasının Söz Dizimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- ALYILMAZ Semra, “Doğu Anadolu Ağzlarında İsim Yapım Ekleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2000, ss. 13-19.
- ALYILMAZ Semra, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, *Dil Araştırmaları*, S. 7, 2010, ss. 107-123.

- ALYILMAZ Semra, *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme-Metin-Dizin)*, 1. b., Ankara: Elik Yayınları, 2011.
- ALYILMAZ Semra, “Türkçenin Söz Diziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54, 2015, ss. 31- 50.
- ALYILMAZ Semra, *Türkçede Nesne Tekrarlı Fiiller*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- ALYILMAZ Semra, “On Plurality Category and Teaching in Turkish”, *Journal of Education and Training Studies*, Vol. 5, no: 9, 2017, ss. 94-99.
- ALYILMAZ Semra, “Türkçede Birden Fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2018, ss. 11-25.
- ALYILMAZ Semra, “Dil Bilgisi Öğretiminde Bir Ayrıntı: Türkçede Çokluk Kategorisi ve Öğretimi Üzerine”, *Dil Bilgisi Öğretimi*, ed. S. Alyılmaz ve B. Ürün Karahan, Bursa, 2020, ss. 187-211.
- AYAZLI Özlem, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- AYAZLI Özlem, “Eski Türk Yazıtlarında Geçen Yer-Yön Adlarının Sarı Uygurcadaki Durumu”, *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1/2, 2019, ss. 211-232.
- AYDIN Erhan, *Şine Usu Yazıtı*, 1.b., Çorum: Karam Yayınları, 2007.
- AYDIN Erhan, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, 1.b., Konya: Kömen Yayınları, 2011.
- AYDIN Erhan, *Eski Türk Yer Adları*, 1.b., Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- AYDIN Erhan, *Türk Runik Bibliyografyası*, 1.b., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- AYDIN Erhan, “Şine Usu Yazıtının Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C. XI. S. 1., 2018, ss. 1-10.
- AYDIN Erhan, KARAMAN Ahmet, “Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında İkilemeler”, *Journal of Old Turkic Studies*, 3/2, 2019, ss. 259-286.
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 11.b., Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019.

- BENZER Ahmet, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, 1.b., İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- BESEREK Ahmet, *Türkçede Cümle Yapısı*, 1.b., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- BİLGEGİL M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, 3.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
- BÖREKÇİ Muhsine, *Atatürk'ün "Nutuk"unda Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- BÖREKÇİ Muhsine, *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*, Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık, 2009.
- BURAN Ahmet ve ALKAYA Erkan, *Türk Lehçeleri*, 9. b., Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013.
- CAFEROĞLU Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- CAFEROĞLU Ahmet, *Türk Dili Tarihi I-II*, 3.b., Ankara: Enderun Yayınları, 1984.
- CİN Ali ve IŞIK Deniz, "Eski Türkçeden Günümüze +IA- İsimden Fiil Yapım Eki", *Mediterranean Journal of Humanities*, S. 10, 2020, ss. 79-115.
- CLAUSON Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, 1972.
- ÇOBAN İsmail, *Orhun Yazıtlarının Dilin Dört Becerisi Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- ÇOBAN İsmail, "Sosyal Medyada Kullanılan Ödünçlemeler Üzerine Bir İnceleme: YouTube Yorumları Örneği", *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2019, ss. 298-313.
- ÇOBAN İsmail, *Türkiye Türkçesindeki Alıntı Sözcükler*, 1.b., Ankara: Eğiten Kitap, 2020.
- DAŞDEMİR Muharrem, *Dede Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

- DAŞDEMİR Muharrem, *Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, 1.b., Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015.
- DEMİR Tufan, *Türkçe Dilbilgisi*, 1.b., Ankara: Kurmay Yayınları, 2004.
- DEMİRCAN Ömer, *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, 2.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977.
- DİZDAROĞLU Hikmet, *Tümcebilgisi*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- DOĞRU Fidan, “Kuanşi İm Pazar’da Kavramların İşaretlenmesi”, *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 20-28.
- EDİZKUN Haydar, *Türk Dilbilgisi*, 3.b., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- ERASLAN Kemal, *Eski Uygur Türkçesinin Grameri*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 16.b., Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2015.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Dilde Birlik*, 4.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, 1.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 16.b., İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1977.
- GABAIN Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), 5.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- GEMALMAZ Efrasiyap, *Türkçenin Derin Yapısı*, (Haz. Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert), Ankara: Belen Yayıncılık, 2010.
- GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, 4.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.
- GÜLENSOY Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, 8. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 2.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- GÜLSEVİN Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 4. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

- GÜNER Galip, “Türkiye’de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, *Journal of Turkish Studies*, 30/II, 2006, ss. 77-93.
- GÜNER Galip, TÜNGÜÇ ÇELİK Kader, “Türkiye’de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası II (2007-2020)”, *Türkbilig*, S. 39, 2020, ss. 157-178,
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1984.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- HENGİRMEN Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Engin Yayınevi, 1999.
- KAVAKLIÇEŞME KOTAN Hüsna, *Yunus Emre Divanı’nın Söz Dizimi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 1.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- KARAHAN Akartürk, *Eski Uygurcada Bağlaçlar*, 1. b., Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- KARAHAN Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, 22.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- KESKİN Esra Gül, *Türkçede Birleşik Ekler*, (Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- KOCASAVAŞ Yıldız, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- KORKMAZ Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- KORKMAZ Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- KORKMAZ Zeynep, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

- KORKMAZ Zeynep, *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- MERT Osman, “Türkçede Hâl Kategorisi ve Öğretimi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2003, ss. 25-31.
- MERT Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat-Şine-Uş*, Ankara: Belen Yayıncılık, 2009.
- MERT Osman, “Kutadgu Bilig’de Nesneyi Karşıl原因 Kavram İşaretleri ile Eylemler Arasındaki Sentaktik İlişkiyi Sağlayan Dışa Dönük Görevli Dil Öğeleri”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, 2019, ss. 431-445.
- MANSUROĞLU Mecdud, “Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 10, s. 341-348.
- ORKUN Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.
- NURDİN KIZI Gülzat, *Yenisey Yazıtlarındaki Hâller*, (Yüksek Lisans Tezi), Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ÖLMEZ Mehmet, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, 1.b., Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2018.
- ÖLMEZ Mehmet, “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 1997, ss. 175-86.
- ÖZDEMİR Dicle, “Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat ve Şine Uş Yazıtlarında Kavramların İşaretlenmesi”, *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 101-122.
- ÖZTÜRK Rıdvan, *Köktürkçe El Kitabı*, Konya: Palet Yayınları, 2014.
- SERTKAYA Osman Fikri, “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 37, S. 1989, 1989, ss. 335-352.
- ŞAHİN Hatice, “Kutadgu Bilig’de Tasviri Fiiller”, *Uhudağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, ss. 95-105.
- ŞAHİN Hatice, *Türk Dili Üzerine Yazılar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2020.

- ŞEN Nazmi, “Türkische Turfantexte VII’de Bulunan Atasözlerindeki Değerler Üzerine”, *I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu*, 2020, ss. 61-73.
- ŞEN Serkan, *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, 3.b., İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- ŞEN Serkan, *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, 1.b., Ankara: Atatürk Kültür, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- ŞİRİN Hatice, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, 1.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- ÖZKAN Mustafa ve SEVİNÇLİ Mustafa, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 9. b., İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019.
- TAŞ İbrahim, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- TEKİN Şinasi, “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı Dil-Kültür-Sanat*, C. II, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, ss. 69-119.
- TEKİN Şinasi, *İstikakçinin Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, 3.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- TEKİN Talat ve ÖLMEZ Mehmet, *Türk Dilleri Giriş*, 2.b. İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.
- TEKİN Talat, *Orhun Türkçesi Grameri*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- TOKYÜREK Hacer, *Eski Türkçede (VIII. YY.- XII. YY.) Yardımcı Fiiller*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- ÜSTÜNOVA Kerime., “Eklerin Öğretimi Üzerine Bir İki Söz”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 5, 2004, ss. 173-182.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Dil Bilgisi Sorunları*, 1.b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2010.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Dil Yazıları*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*, 1.b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2012.

ÜSTÜNOVA Kerime, *Eylem İşletimi*, 1.b., İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.

YILDIRIM Fikret, *Irg Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerinin Dili*, 1. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

YILDIRIM Kürşat, *Uygur Kağanlığı (744-840)*, 1.b., İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

YILDIZ Hüseyin, “Eski Türk Bengü Taşlarında Paralelizm”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel S. 4 / 94, 2018, 93-122.